

КОС ЧАГИЛ НА ЕМБІ

НАРИСИ ПРО НАФТУ В ПУСТИНІ 1

ВОДЯНА ВІЙНА. ЖАХЛИВА КРАДІЖКА. НЕРЕАЛЬНИЙ
БЕРЕГ. ЧОМУ ОСИПЛИ МАТРОСИ. ГЕОГРАФІЧНА ФАН-
ТАЗИЯ. СОЛОНА ГЛИНА. КАЗАК САНА ОПРІСНЮЄ СО-
ЛОНУ ГЛИНУ. ЛІКУВАННЯ ГОРІЛКОЮ. М'ЯСОЇДИ. ГАЗО-
ВИЙ ФОНТАН. СИСОЙ РОЗЗЯВЛЯЄ РОТА. В ОСТАННЄ
СПРАВДЖУЄТЬСЯ.

Теза: „Нема такого місця, де Костя не проїде“.

На зборах Лаврентьев не проявив ніякого здивування, запропонував преміювати Костю, сентенційно зауваживши, що на те, власне, і буває завтранспорту, щоб працювати більшовицькими темпами, і тут же відіслав Костю на Кос Чагил організовувати життя.

Більше розмови не було. Але Костя і без розмов бачив, що сталевосірі очі тепер дивилися на нього не так, як раніш: вони м'якшали, і Костя почував в них те, чого нікому не сказав би — ніжність. Ніжність не зникала і тоді, коли Лаврентьев костив його за якісь партизанські штуки.

Костя приїхав на голе місце. Біля бурової стояло декілька кибиток. Робочих рук не було. Будувати було ні з ким і ні з чого. Нічого було їсти і, головне, нічого було пити.

Бурова стояла за вісімнадцять кілометрів од річки Емби. Костя почав возити воду вантажними машинами. Коло машини з водою збивалась юрба голодних, пилом припалих, брудних, змучених людей. За воду люди ладні були перегризти один одному пельку. Стоячи на машині, Костя проказував коротку промову — ніхто не діставав води, поки люди не заспокоювалися й не ставали в чергу.

Довго тривала водяна війна. Люди виміряли цебра в сусідів, жінки стежили, чи не пере сусідка білизну. Можна було вмиватись — на день давалося на руки, ніс і всю умивальну площу одну кружку води.

Одного ранку впіймано злодія. Кості ледве пощастило вря-

1 Початок див. „Червоний Шлях“ № 10, 1935.

тувати його від самосуду. Хтось управився зберегти за день пляшку води, другий дізнався про це і вночі, удосвіта, украв воду. Його впіймали досить далеко від кибитки: він жлуктив воду, гарячково стискаючи в тремтливих руках украдену пляшку.

Істи теж було нічого. Привезено борошно, але печей ще не встигли побудувати. Хліб пекли між двома каменюками, розпiкши їх багаттям сухої трави. Та люди охлявали від тяжкої роботи, сидячи на хлібі й воді. Костя скликав жінок і показав їм, як плести сітки.

Коли сітки були готові, Костя після роботи поїхав із людьми на Ембу ловити рибу. І так щоночі після роботи, замість спати, люди рибалили по пояс у воді. В сорах збирали сіль і солили рибу.

Але треба було ще будувати житло; зима насувалась, а будувати не було з чого.

Правда, порт Жила Коса був тільки за вісімдесят кілометрів від бурової, але це ж північний берег Каспія, неймовірний берег, що про нього географічна карта не дає ніякої уяви.

Тут Каспій — мілкий. Він підходить до землі величезною калюжею, в кілька вершків завглибшки. Навіть маленькі пароплави не можуть підійти ближче, ніж на 10 кілометрів до берега. Вже починаючи з двадцятьох кілометрів, на носі стає матрос із дрючком у руках, міряє глибіню, соваючи дрючком у дно, і вигукує цифри. Пароплав повзе, шурхаючи об пісок, матроса замінює другий, половина команди прибуває на рейд без голосу, осипнувши від крику.

В десятих кілометрах від берега груз перекладається на човни. Але човен теж не може підійти близько до берега. Берегові вітри виганяють воду з величезної калюжі, оголюють неоглядні поля мокрого зибучого піску, вітер-моряна жене воду назад, завалюючи піском фарватер.

І от увесь коштовний ліс, присланий для будівель, Кості довелося витратити на естакаду, що заходить у море на один кілометр. Але й ця естакада годилася тільки при морському вітрі.

Нам довелося побачити її при береговому вітрі. Вона починалася в степу і заходила в долину понад вогуватим піском. Десь дуже далеко від її краю, синіла вода. Географічна карта північного Каспія — це тільки прекрасна легенда. Зелена лінія берега обмивається на ній світлосиньою водою моря. Насправді цього нема.

Понад морем простяглися широкі комишеві зарості — Каспій — єдине море з комишуватими берегами. В оцих комишевих заростях криються величезні голі плями — ільмені (лимани). Вони бувають на два і три кілометри завдовжки і на кілометр завширшки. Моряна наганяє в лимани воду Каспія.

Значить, лимани — це морські затоки? Чи, може, лінія моря проходить отам на обрії, куди відходить вода в час берегового вітру? Як рисувати карту? Як користуватися картою берега, якого нема?

Над морем рядками стоять стародавні землянки кочівників-рибалок. Останні ряди стоять далеко на сухому, куди ніяка моряна не може догнати воду. Вони давно покинуті. Але покинуті також і середні ряди, адже і від них цілі кілометри до найближчої води. Щодва-три роки рибалки копають нові землянки. Берега немає, він існує тільки в фантазії географа.

Отже порт Жила Коса мало допоміг Кості. Треба було забезпечити шлях до Гур'єва. Костя насипав дамби через довженні сори, побудував мости через незчисленні рукави Емби. Та треба було ще побудувати просілок і треба було зібрати людей. Перед цим завданням розгубилась навіть залізна енергія Кості Селезньова. Йому допоміг дикий адаєць, казак Сана.

У час ліквідації куркульських банд Сана був провідником робітничих загонів. Він знав усе, він міг дізнатися про все, що потрібне було його друзям. Обдурені баями адайці, здається, більше боялися його, ніж баїв.

Потрібні були люди. Сана побалакав з казакми, і з'явилися цілі табори кибиток. Потрібна була глина: просолена глина Кос Чагил розвалювалася між пальців. Сана наказав класти глину шарами, перекладаючи снігом; глина опріснилася, і казаки перейшли з кибиток у землянки — це було вже зимою, при двадцятиградусному морозі.

Ніхто не знає, що казав Сана своїм диким землякам, які чудесні фарби він знайшов, щоб розповісти їм про героїчний труд, про чародійну силу нафти, про яскраве нове життя. Сана поїхав до Москви, щоб своїми очима обмацати зреалізовану тисячолітню мрію людства. Та коли б він навіть був тут, хто зна, чи зумів би він пояснити руською мовою те, що він у середньовічних образах розповідав своїм землякам.

За рік Кос Чагил був уже присілком: було декілька корпусів, резервуари для води, і бурова, що приїхала дном ріки Емби, дала нафту.

Бишим Кизил Бас не дожив до цього дня, а він же щовечора приїздив на бурову спитати, чи не пішла нафта. Він захворів на сипняк і, з поради когось із руських своїх друзів, лікувався тільки горілкою. Це лікування, як виявилось, було недостатнє, і Бишим помер на руках у своєї молодшої жінки. Його дочка Франція і старші діти ще й тепер працюють на промислах.

Але Костя був на святі нової нафти. Лаврент'єв поїхав з ним на Кос Чагил на пуск бурової, і по дорозі вони зустріли інженера Сисоя. Інженер Сисой їхав на полювання.

Це не значить, що він був мисливець. Він належав до тієї породи людей, яких найслухніше буде назвати „м'ясоїдами“.

М'ясоїд — це людина, що поставила собі метою цілого життя — їсти м'ясо. Пшеничний хліб, молоко, масло, городина, свіжа риба його не задовольняють. Дві котлети на день в обід тільки дратують його. Він хоче їсти м'ясо вранці, опівдні, ввечері, багато м'яса, тільки м'ясо. Коли він говорить про м'ясо, очі його горять і грають.

Деякі з м'ясоїдів — добрі робітники, але тільки доти, поки сидять на рясному м'ясі. Пристрасть до м'яса жене цих людей у свинорадгоспи, на дикі окраїни, де багате полювання. Деякі з них, ледачі й ніжні, стають мисливцями і страждають і труждаються на полюванні, аби вбити багато м'яса.

Інженер Сисой належав до цієї породи. Високий, вродливий дурний чоловік, він приїхав до Казакстана їсти м'ясо. Він охоче згодився їхати на Кос Чагил, дізнавшись, що там легке полювання на гусей.

Працівник із нього був недотепний, але сумлінний. Тільки коли йому загрожувала розлука з м'ясом, він зразу ставав винахідливим і темпераментним, викручувався, хитрував, вїздив навмисне в ті моменти, коли робота потребувала сміливості й риску.

Отже інженер Сисой їхав на полювання. Невідомо, що саме на цей раз вигонило його з Кос Чагила: чи жадоба до м'яса, чи ризикова та справа цементування скважини.

— Скважина ця, — сказав інженер Сисой, ховаючи якомсь рушницю під кожу, — треба думати, суха. Прошарки нафти є, але небагато. Малі прошарки, так доводиться думати!

Та Лаврентьев більше сповірявся на своїх геологів. Він примусив Сисоя повернутись. Спустили в свердловину обсадні труби. Зацементували. Почали одтартовувати желонкою, тобто опустили в дірку щось на зразок здорової сталевий піпетки і взялися вичерпувати нею глинястий розчин.

Тиснення газу побільшало. Він почав сурмити, виходячи у вивідну трубу. Спочатку його струмів був брудносірий, він викидав рештки глинястого розчину.

Далі струмів почав білішати, аж от пішов сліпуче білий, як пара.

Інженер Сисой згадав про жирних гусей, що летіли без нього нескінченною низкою над очеретами примор'я із заходу на схід.

— Сухий газ! — сказав він. — Доводиться думати, що скважина мало надійна. Суха скважина.

Всі мовчали похмурі. Коли б це навіть була правда, то говорити так було нехороше, боляче. Лаврентьев і Костя невідступно дивились на манометр. Посилювалось тиснення в затрубній порожнині.

Раптом труба плюнула жовтавою рідиною, але зараз же, ніби отямившись, заревла білим, як пара, газом.

— Доводиться думати, що прошарки є, — сказав Сисой, — але мало. Мало прошарків, треба думати так!

Проте, і він врешті забув про гусей, тільки но побачив перший жовтий плювок. М'ясоїд і недотепа, він усе ж таки був нафтовик. Він пожвавішав, і труба стала для нього цікавіша, ніж усі найжирніші гуси Прикаспія.

Труба плюнула ще раз. Вона знов побілішала, ревучи, вистрелила, мов дробом, жменею дрібних камінців і почала стихати. Довгим потужним струменем з труби пішла жовта, ясна, дорогоцінна, легка, бензинова нафта.

Інженер Сисой боязко поглянув на присутніх, промугикав щось про потребу щось думати і налагодивсь тікати. Лаврентьев швидко закручував штуцерну засувку, регулюючи тиснення.

— Так! — сказав він і повернувся до Сисоя. Той про всякий випадок роззявив рота і спустив нижню губу, ніби готуючись почути над вухом постріл.

— Эх, жизнь! Как в сказке! — весело мовив Лаврентьев і з силою ткнув його під ребро.

Перша нафта на Кос Чагилі була останнім Костиним тріумфом у період його роботи на транспорті. В кінці його транспортної кар'єри відіграв фатальну роль той самий тезис: „Нема такого місця, де Костя не пройде!“

Це трапилось так. У бездоріжжя того ж самого року, коли забив перший фонтан на Кос Чагилі, Костя вертався вночі із своїм заступником до Гур'єва. Була така ніч, як колись під час поїздки по хліб, тільки цього разу лампки ліхтарів перегоріли вже перед самим Гур'євим.

Усна традиція передає, що — проклятий спадок царизму! — в цей день було випито. Правда це чи ні, але машина застрягла в багні. Заступник вийшов з кабінки оглянути дорогу і зауважив, що машина стояла просто перед невисоким самановим парканом. Не можна було посунути її вперед ні на крок.

— Ну, тут, Костю, і тобі слабò проїхати, — сказав заступник, — паркан. Давай назад!

— Чепуха! — сказав Костя, але теж виліз із кабінки. Обдивившись загорожу, він знову сів до руля.

— Заводь!

Заступник накрутив машину і вскочив у кабінку. Машина, сопучи й буксуючи, почала задкувати.

— Так, — задоволено повторив заступник. — Тут тобі, Костю, слабò.

— Чепуха! — грізно мугикнув Костя, але все ж таки подавав машину назад.

Раптом він загальмував, переключив швидкість і з розгону

рушив уперед. Задзвеніли шибки ліхтарів, затріщав весь корпус, і машина пройшла крізь стінку. Радіатор сплющивсь, як тісто, крила попереломлювались, але Костя підкрутив щось у моторі і весело приїхав у гараж.

Це була, легко догадатись, його остання поїздка як завідувача транспорту. Півтора року тяглася справа про проїзд через саманову стінку. Костю переведено з Гур'єва в Доссор.

УРАЛЬСЬКЕ КОЗАЦТВО. КРАЇНА ЛОТОСА. ІКОНИ, ЩО
ПСУЮТЬСЯ ВІД ЧУЖИХ ПОКЛОНІВ. РІЧКА БЕЗ ЛЬОДО-
ЛОМУ. АВТОМОБІЛЬНІ ОКУЛЯРИ. ХОДІННЯ ПО СУХИХ
ХВИЛЯХ. СТАРЕ МІСТО УНОЧІ. ТАЄМНИЙ ПЛУГ. ТАЄМ-
НИЧА БОРОНА. ПОГОНЩИКИ ВЕРБЛЮДІВ. ПЕРЕЛІТ
ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ.

Старий Гур'єв, чорніючи, вмирав. Виросло велике біле місто на зауральній стороні, з віконниць старого Гур'єва здавалося, що, з кожним днем прибуваючи, потойбіч осідав великий табун білих мартинів, доки увесь зауральний берег укритися прилітним пташшям.

Старий Гур'єв, чорніючи, вмирав. У 1640 році він уперше позначився як місто. Гур'єв-городок заснували самовольні астраханські рибалки, на легких посудинах дійшовши Каспієм до гирла Урала. Попереду вони давали данину ногайцям сарайчиківської орди. Потому їх сплюндрувало уральське козацтво, і з тієї пори все було чолом російським царям, силкуючись вимантачити у рибалок Гур'єв городок, аж кінець-кінцем Катерина друга закріпила за уральським козацтвом город, річку Урал і право перехоплювати всю рибу, що йде до Урала, учугом.

Два століття уральське козацтво жирувало, не працюючи, винищуючи рибу, прирікаючи на вимирання киргиз-казаків, що кочували в зауральному степу.

„Воровським способом“, оманою, чолобитними до царів вони одсунули кочівників від солодкої води Урала, захопили всі сіножаті на зауральній стороні, не давали їм навіть брати сіль з солоних озер, по той бік, за сорок кілометрів од Урала. Киргиз-казаци голодували. Ще й тепер у степу стоїть дерев'яна вежа, що відрізала їх від води, риби, сіна й солі. Затеж уральські козаки жили, немов у країні лотоса. Той лотос був — короп'яча голова. Хто з'їдав короп'ячу голову, той навіки зостався в Гур'єві, не мав сили звідти виїхати, така вона жирна й смачна. Тіло коропа викидалося назад у ріку.

Уральські козаки жили багато й чисто. Це була каста привілейованих куркулів, майже поміщиків. Козацький письменник Железнов писав, що всю кров свою він готовий виточити за уральське козацтво, а киргизи можуть подихати, коли їм

охота. Як усі жителі пустині, козаки давали напиться й поїсти подорожньому, але хазяйка викидала ковша, з якого пив чужак, а хазяїн не дозволяв подорожньому хреститися на свої ікони.

Тепер уральське козацтво не існує. Навколо чорного міста ростуть присілки вільних рибалок. Колишні кочівники киргиз-казаки тепер мають золотодонний Яік і запливають далеко вглиб моря, куди не наважувалась ледача куркульня, який зручніше було винищувати рибу в гирлі.

Від уральського козацтва залишився тільки дерев'яний кістяк міста.

Ми ввійшли в нього ввечері, перейшовши міст на плашкоутах з нового міста. Під довгоденним вітром стиха рушив Урал. Тут не буває льодолому, попереду вітер, гойдаючи важкі плашкоути, розмелює лід коло мосту, буксири й катери кришать його переднім—заднім ходом і сонце з'їдає чорні недоламки раніше, ніж вони встигають рушити вниз за водою. Ворони кружляли над зеленою водою, шукаючи угноеного шляху через лід, біля якого вони ще вчора годувались, і під ногами міст уже дихав, випинаючись на хвилі.

Назустріч ішов верблюд. До весни зношене кошмяне дрантя ледь укривало горб, на бочці з нафтою сидів киргиз-казак в автомобільних окулярах.

По свіженастеленому тротуару моста поспішало трое дівчат-студенток. Вони були в автомобільних окулярах. Стара киргиз-казачка несла буханку хліба, на голові у неї був навинений як рушник десятиметровий білий джаблук, спід вицвілого фіолетового оксамитного пальта виглядали абиякі штани, на ногах у неї були м'які козиначі чобітки, поверх них черевички товстої шкіри на високому підборі. Її чорні очі, навскіс прорізані в плоскій пустині рахманного лиця, були прикриті автомобільними окулярами. Хлопець в автомобільних окулярах вудив рибу, схилившись над парпетом. Окуляри були потрібні для захисту від куряви; курява мчала через Урал, ронячи в воду тріски й камінчики.

Тут не носять автомобільних окулярів тільки шофери—їх обороняє скло машини. Затуляючи очі руками, ми ввійшли у старий Гур'єв. Не так давно тут була непрохідна грязюка. Тепер було зовсім сухо. Але нога не ступала на твердий ґрунт. Суха земля вгиналася під ногами, як трава в моховому болоті. Нам пояснили. Під легкою землею лежить шар важкої глини. Не встигнувши висохнути, вода заходить під поверхню, затримується глиною, і утворюється суха трясина—тепер калюжі стоять під висхлою корою. У деяких місцях така трясина буває ціле літо.

Ми йшли, гойдаючись на сухих хвилях серед вулиці. Ближче до будинків зіб меншав, тут відчувався берег підземного озера.

Темнішало. Вітер ставав чимраз дужчий. Хмара, насичена сажею, затулила сонце на заході. У напівтемряві ми взялися шукати, де жив геолог Бер Кен. Він виріс у кибитці серед малих речей і дрібних справ родового побуту і з братами, переступивши століття, будував тепер нове життя, колосальне, як Бробдингнаг. Ми довго шукали в темряві, спитати було ні в кого, люди ховалися від вітру за дерев'яні віконниці будинків.

Віконниці рипіли на вітру, все місто, здавалось, ходило ходором, як верх млина-вітряка. Ми силкувалися розгледіти номери на воротах. Високі ворота, куди вищі від саманих домів, зненацька сами розчинялися під поривом вітру і лопотіли немов велетенські чорні крила. Двері дерев'яної галереї якогось старовинного казенного будинку раз-по-раз одчинялися всередину, всмоктуючи повітря, як клапан колосальної помпи. Дощаний кістяк старої козачої станиці тріщав, під весняним вітром. Навколо чорного кістяка і по цей бік грали вогні чорноріченських бурових, немов свічки на ялинах, але й вони прагнули до зауралу, до нового міста, з ним сполучаючись вогнями.

У кімнаті Бер Кена на ліжку сидів молодий хлопець і читав американський журнал. Бер Кен познайомив нас — це був зовсім молодий киргиз-казак з круглим радісним обличчям. Він привітно усміхнувся, при цьому очі зникли, з'явився довгий веселий ряд рівних зубів.

— От я читаю нафтовий журнал, Бер Кен,— сказав він.— Тобі все це легко, а я покищо нічого не тямлю. Я пригадую, як я вперше потрапив на посівну до північноказакстанського колгоспу.

— Я був тоді вже кандидатом партії, багато читав, знав машини і трактори, але зроду ще не бачив плуга.

Ми сіли, і молодий друг Бер Кена розповів, як він уперше побачив плуг.

Приїхавши до колгоспу, він передусім спитав, скільки одремонтовано плугів. Далі зацікавився боронами. План ремонту був виконаний. Але як узятися до роботи? В кого спитати, де плуг, а де борона?

— Треба подивитися!— певним, твердим голосом мовив друг Бер Кена.— Витягніть мені одного плуга і одну борону! Землероби киргиз-казаки викотили якусь чудернацьку річ. На ній було двоє коліс, щоб їздити, блискуче вигнуте полотно металу, очевидячки ніж, щоб різати, над ним другий, менший ніж, мабуть, теж до різання. Це, значить, був плуг!

Друг Бер Кена обдивився плуг. Гайки всі були на місцях і акуратно підкручені, осі коліс підмазані, наварка на лезі зроблена чисто.

— Тепер витягніть мені одну борону!

З'явилася решітка, схожа на основу кибитки „керере“.

Вниз від решітки стирчали гострі колючки. Поламаних колючок не було, ні одна не була розхитана. Така, значить, була борона! Друг Бер Кена підняв із землі решітку, дивуючися з небаченої речі. Ці гострячки нагадували кігті степового птаха, що порпається в землі.

— Ваша правда, джолдаш (товариш)!— несподівано сказав казак - коваль.— Борона легенька! В роботі ми даємо на неї додаткову вагу.

Тоді друг Бер Кена сміливо увійшов у сарай, де лежали ці розгадані ним речі. Тепер він знав, де плуг, а де борона, він знався на складніших машинах і сам міг поцінити якість ремонту.

Тепер, як сказано, є казаки бурильники, слюсарі, монтери, механіки, інженери, геологи, геофізики, шофери, бухгалтери, лікарі. Коло сімдесяти процентів робітників на Ембі — казаки, а до приїзду Лаврентьева їх було сім. За радянської влади кочівники увійшли в світ могутніх маховиків, блискучих циліндрів, таємничих динамомашин, сліпучої електрозварки, чародійного литва одразу, як уві сні, як у легенді.

Капіталісти майже не використовували казаків, експлуатували їх як гужову силу, як загадкових „погонщиків верблюдів“ з арифметики Євтушевського, що періодично з'являлися з глибини степу і знову зникали в ньому без сліду. Царський уряд не знав їм навіть ліку: переписів не велося, чиновники просто рахували число кибиток і помножували на п'ять, немов у тій самій арифметиці Євтушевського. Шкіл, лікарень і квартир нікому з них не належало, і на думку не спадало вчити „киргизів“ або лікувати їх від сифілісу, яким їх обдаровували й фельдфебелі й поручики. Капіталісти ошукували їх тільки, торгуючи з ними.

Вони зробилися соціалістичними робітниками, минуючи мануфактуру, потогонні майстерні і шістнадцятигодинний робочий день у тісній, брудній, жорстокій фабриці чумазого. Вони були неписьменні: як у середньовіччя, у них тільки духовенство вміло трохи писати стародавнім арабським письмом. Вони одержали свою азбуку одночасно з азбукою комунізму. Машина була для казакського народу не супутниця повільного, тяжкого, людоджерного капіталістичного прогресу, ні, вона була — уельсівська машина часу, перед нею, збліднувши, в одну мить пішло під землю кочове середньовіччя народу. Про своє дитинство, середньовічне й писане, як старовинний килим, так розповів друг Бер Кена.

НАРОДЖЕННЯ ХЛОПЧИКА. ЯК УБЕРЕГТИ ВРОДЛИВОГО
ХЛОПЧИКА ВІД ПРИСТРІГУ? БАРАНЯЧІ РОГИ НА КИ-
ЛИМІ. БАРАНЯЧІ РОГИ НА КОЛОНІ. АНГЕЛИ НА ПЛЕ-
ЧАХ. МОГИЛЬНІ МУКИ. ЛІКУВАННЯ БАРАНОМ. РІК
ЗАЙЦЯ. СМЕРТЬ ХЛОПЧИКОВОГО БАТЬКА. БЕЗДІТНИЙ
БАЙ. БАЙ ПОТРАПЛЯЄ В БІДУ.

ПІСНЯ ДАУКЕНА. ТРИДЦЯТИЧОТИРИЛІТНІЙ ЮНАК.

В одній з кибиток рода Адай і племені Баюли народився хлопець. Молоді люди, батько й дядя, дуже зраділи, адже могла народитися й дівчина. Казак, що мав самих дочок, хитаючи головою, казав: у мене нема дітей, я бездітний, і сусіди переставали поважати такого невдаху-батька.

Хлопець був красивіший від усіх інших: так здавалося щасливим братам, адже це був перший хлопець у сім'ї. На таку красу будуть заздрити бездітні—треба було уберегти гарненького хлопчика від пристрігу. Ще слаба від пологів щаслива мати почала шити шапочку з червоного оксамиту з міховою облямівкою; на оксамит вона понашивала срібні монети і жмут найяскравішого півнячого пера. Все це буде рябіти, леліти, виблискувати і відведе нехороше око від гарненького хлопця.

У братів був один кінь. Тепер він, звичайно, став конем хлопчика. Якби у них був табун коней, найкраще лоша від найкращої кобили було б призначалося для хлопця, росло б укупі з ним, і таке лоша не можна було б ні різати, ні продавати.

На третьому році дядя посадовив хлопця перед себе на коня. Півняче пір'я метлялося над червоною шапкою, хлопець учепився за гриву, кошма під ним була як жива, дихала, опускаючись і злітаючи вгору.

Це була та сама кошма, на якій він грався в кибитці. Вся біла, вона була вишивана чорним візерунком „кошкар-муз“ (баранячі роги). Хлопець дивився вниз на двиготливу кошму, знайомий візерунок заспокоював його, такі самі баранячі роги, тільки сині, були вишиті на червоній сукняній ганчірці, що висіла в кибитці над головою, і на дерев'яних дверцятах серед простих різьблених ліній був вирізаний той самий візерунок „кошкар-муз“, тільки грубіший та більший.

Через двадцять років, коли він учився в інституті в Москві, він побачив на якихось колонах той візерунок—баранячі голови іонійської капітелі. Вона увійшла в Європу з еллінських колоній у Малій Азії, де життя, залежне від баранів, дві тисячі літ тому так само кочувало в пустині.

Хлопчик ріс і його починали вчити. Він знав, що кумис треба довго-довго калатати ополоником перед тим, як насипати з міхура в дерев'яну чашку. Чорного павука каракурта треба було боятись, змію треба було вбити. Адже до

кожної змії приставлено скількох ангелів-пирште, що оберегають людину від гадючого зуба. Убивши змію, хлопчик звільняв цих ангелів, полегшував їм справу рятування людей.

На плечах у хлопчика теж сиділо по ангелові. Один сидів на правому плечі і записував добрі діла, другий сидів на лівому плечі і записував гріхи. Усе це записувалося в великі книги, і ці книги читатимуться на страшному суді.

Суд почнеться ще в могилі: як тільки родичі відійдуть на сорок ступнів від свіжої могили, попрілігають інші пирште і слухатимуть суперечку тих, що сиділи на плечах. Це могильні муки. Вони довго тривають, аж поки ангели не закриють книги злих і добрих діл. Але їх уже не чує душа — тільки тіло терпить могильні тортури. Душа відлетіла в образі мухи в ту ж мить, коли вмер підсудний. Коли скінчиться суд, душа полетить у рай або в некло, як чортам.

Щодо чортів, то відомо було, що вони скоріше злі дури-світи, охочі звести з вірного шляху, затуманити очі, з'явитися в образі козеняти, забалакати людським голосом і раптом щезнути, та все ж такі вони здавалися добріші за ангелів-пирште.

Грамоти хлопця не вчили. Тільки багатий міг годувати мулу, що навчав арабської грамоти чудною, бундючною, каліченою мовою. Отак на чортах та ангелах завершалась наука, і хлопець міг досхочу гуляти в бабки. Його балували — казаки дуже люблять дітей; кунак брав з миски бараняче вуха і давав йому, за вухом бував чудовий жир, він завжди діставався дітям.

Якось батько привіз із ярмарку два великі вінки найсмачніших фруктів — цибулі. Перше, ніж віддати цибулю жінці, він покликав дітей і подарував кожному по цибулині.

Діти танцювали й раділи, але хлопець зауважив, що батько був сумний. Це був рік зайця. Після двох добрих років, року корови і року тигра, було посушливе літо, і мала бути голодна зима з буранами і ожеледдю. Барани не зможуть знаходити собі пашу під снігом. Навіть коли б попередку пустити коней, щоб вони розбили копитами заледенілий сніг, однаково баранам нічого буде їсти, і вони попропадають, а з ними повмирають і люди. Коли умруть барани, буде дуже багато добрячих бабок, але нікому буде гратися, діти охлянуть і помруть з голоду.

Ніяк буде навіть лікувати хлопчика. Ворожбит лікує від усіх хвороб теж бараном. Коли ворожбит прийшов до вас — тебє зарізати барана, щоб нагодувати його. Коли ворожбит наївся, він оглядатиме хлопчика. У хлопчика чиряк під коліном. Ворожбит обмацує чиряк і наказує привести ще одного барана, зовсім чорного, без єдиної цяпки. Коли такого нема, то голубого, без цяток. Коли немає й голубого, то просто барана, хоч би і з цятками.

Ворожбит вилущує колінну гомілку зараз зарізаного барана і тричі б'є гомілкою в казан і в хворе коліно. Якщо це не допомагає, то за три дні ворожбит наказує привести ягня, зовсім чорне, без цяток. Коли такого нема, то голубе, також без цяток. Коли немає й такого, то просто якесь ягня, хоча б із цятками. Він тричі обводить ягня навколо хворого хлопця, а потому забирає ягня у свою кибитку. У цей рік, рік зайця, не можна буде лікувати хлопчика.

Сумна вийшла валка на зимовище. Верблюди були худі, горби їм обвисали, вони лягали раз-у-раз, кінь ледве чапав, баранів залишилося зовсім мало: цього року волосний управитель забрав більше, ніж торік, та й тих, що були доводилось різати, бо не вистачало молока.

Караван ішов повз величезні Чорні Сори — Кара Сор. Вони завжди грузькі, навіть усередині літа. Їх багато, там легко заблудити, і дуже досвідчена людина теж не завжди вийде з них. З вечора розібрався буран, і баранів загнало в Чорні Сори. Дядя хлопчиків сів на коня і поїхав шукати їх. Він не повернувся, мабуть, він потоп у сорах, рятуючи баранів. Не повернулися й барани, тільки п'ять штук, що випадком одстали від отари, самі вийшли з Чорних Сорів. Батько сказав, що дядя хороше вмер, він умирав недовго, і йому легше було вмирати без сім'ї.

Батькові ж було вмирати нелегко. Вони так і не дійшли до зимових землянок, їх знесиливав голод і холод, і батько вмер від того, що їв багато льоду.

На весні, у квітні, коли народилась жаб'яча буря — великий холод, після якого починають уже співати жаби на ріках, хлопчик ізнову потрапив на те місце, де вмер його батько. Тепер він був чабаном у бая. Баєві байдуже було до голоду, — він тільки багатів від нього; але бай був бездітний, у нього були самі дочки. Довгий ішов караван, верхи на конях дочки їхали, обганяючи його, змагаючись між собою, а найменшу дочку, одягнену хлопчиком, бай віз із собою на коні. На ній була оксамитна шапочка з півнячим пір'ям, і бай заздрив покійному батькові хлопчика: він багатьох мав жінок, та всі родили йому дівчат.

Хлопчикові тяжко жилося в наймах, аж от і бай потрапив у біду. Бая звали Даукен, він був волосним управителем, його двоє братів теж були волосні управителі, це були наймогутніші люди в країні. Навіть друзі його, царські чиновники, заздрили йому і за те, що він більше мав хабарів, ніж вони, вкинули його у в'язницю. Він, що їздив у лакованих екіпажах, він, перед ким схилилися всі казаки, він, чия лжа робилася правдою, тільки він вимовляв її, був посаджений у в'язницю поруч із бідаками й старцями. Протестувати він не міг і от він почав співати. Він сам склав пісню, пісню Даукена. Вона починається так:

Дні — не вірив, що ви минете :
Для тачанки трьох берегли вороних у ті дні,
Ворогів, як глину, місили в ті дні
Від Шозака народжені Ёржан, Нуржан і Даукен.
У трьох волостях панували вони в ті дні.
Дні — не вірив, що ви минете.

— Але як ви могли бути за чабана в Даукена, — сказав хтось з нас — адже вам не більш, як дев'ятнадцять років?

Друг Бер Кена посміхнувся. Чорні очі зникли з гладкого, чистого, дитячого обличчя, веселі губи виблиснули, як клавіші, коли відкривають рояль.

— О, я дуже старий, — сміючись сказав він. — Мені тридцять чотири роки... Але котра година? Пора спати! Завтра вам їхати на Кос - Чагил!

ІЗДА НА ВЕРБОЛОЗІ. ЗАМАСКОВАНІ КОЛОМІЇ. ПЛОВУЧІ РЕЗЕРВУАРИ. ЯК КАЛМИКОВЦІ НАВЧИЛИСЯ БОЯТИСЬ. ТРИ ОТАМАНИ. КУЛЕМЕТ ЗАВІДУВАЧКИ ІДАЛЬНІ. ДЯДЯ ДОВГОНОСОГО ХЛОПЦЯ. БАТЬКО ШОФЕРА ГЕРКИ НАЙДЕНОВА. ІНШІ БОРОДАЇ. МОЛОДЬ ІДЕ В АТАКУ. КІНЕЦЬ ТРЬОХ ОТАМАНІВ.

У дванадцятій годині дня всередині квітня ми виїхали до Кос Чагила на машині, навантаженій вербовими сажанками і потрапили в вітер і куряву.

Недосвідченій людині могло б здатися, що на верболозі непогано — зайві, мовляв, ресори. Але це не так.

На вантажних машинах доводиться їздити з усякою всячиною: з шківками та дизелями, з бурильними трубами, з мішками з вівсом, з колючим дротом, просто порожняком.

На порожній машині їхати зовсім погано — здорово підкидає. Відносно добре їхати на машині, цілком завантаженій металом, тільки треба, як завжди, вибирати містинку десь коло шоферової кабіни, а не на задку. Найкраща їзда — на лантухах з вівсом. Ресори завантажуються досить, на вівсі можна просто спати.

Вже гірше їхати з колючим дротом. Він досить добре об'їжджає ресори, це правда, але десь на глибокій коломії дріт може раптом весь насунути на вас, і коли ви не встигнете вискочити на дах кабіни, можете пережити кілька неприємних секунд.

Але, здається, найгірше їздити на верболозі. Він легкий, машина не загрузається, верболоз одночасно і коле і спружинить, а підлітаючи вгору, ви ніколи не знаєте, якими частинами тіла вам доведеться падати на суччя.

З висоти вербового гілля далеко видно у степу. Дальні дороги на Сокол, на Доссор, на Ракушу ясно видні. Того мало, — вони самі рухаються, курява, несучись понад ними

тумановими смугами, одзначає хрещатики путей, криві летять за горизонт.

Шлях, як подивитися, рівний, та машину підкидає, як на глибоких ямах. Тверді, второвані, блискучі плями чергуються з матовими калюжами куряви; курява, як та вода, заповнила вщерть усі коломиї, колеса стрибають, верболоз sprужинить, ми підлітаємо вгору, і на кожному стрибкові видно шляхи, що летять у далечінь.

Ми посірішали в одну мить. Малинові петлиці военного, сиві вуса слюсаря-інструментальника і чорне дуло рушниці збрилися однакою й сірі.

Спід торішнього горілого полину пробивався полин весняний, пухнатий, білявозелений. У річищі колишньої річки майнув клаптик справжньої зеленої травички, і знов пішли писати пил і полин.

Ми довго сиділи мовчки, аж вербове гілля утрусилося, угнулось під нами, і ми з речами своїми провалилися на дно. Стало менш підкидати, дорога ішла через сухі очерети, і от, у далині з'явилися нафтові резервуари Ракуші. Вони висіли в повітрі, немов пливли, підняті над горизонтом. До них було ще кілометрів із п'ятдесят, їх не могло бути видно — це був міраж. Вони пливли, гойдаючись на струмені розігрітого повітря, і раптом потопли, пішли під горизонт. Тепер вони з'являться через годину, у двадцятьох кілометрах, і на цей раз на твердій землі.

— Боюся, що не вистачить води для радіатора, — сказав агент. — Набрати нема де!

— Чому боїшся? — відповів казак, помічник шофера. — Воду знайдемо. Тобі не можна боятись, военний чоловік!

— Ти не калмиковець, — сказав военний. — Ми, калмиковці, навчилися боятись у двадцять першому році.

Военний був ставний хлопець з довгим рішучим носом і сміливими очима. Чудно було почути, що він боїться. Але він стояв на своєму: жителі села Калмиково навчилися боятись. Він розповів, як це сталося.

Калмиково лежить на півдорозі між Уральськом і Гур'євим. У селі Калмиково жили мужики. Це не пуста фраза: уральське козацтво офіційно іменувало мужиками всіх іногородніх, від селян до гінекологів.

Підчас революції багато хто з „мужиків“, а особливо калмиковці, були за більшовиків. У двадцять першому році калмиковці повернулись додому з фронтів не налякані. Їм випало учитися страху вдома.

В Уральській області було декілька банд. Відомий рибний пірат Зорька Кисельов, отаман Серов, отаман Митрясов збили з недобитків білої козащини кінні полки і в двадцять першому році, прочувши про наступ поляків, об'єдналися в загін з двох тисяч шабел під загальною командою Серова. За

На глибоких місцях серед мілин, от як у форту Александрівському, ходить вічний зиб, а в шторм кораблі зовсім не можуть іти і повертаються, звідки прийшли.

За громадянської війни, коли отаман Толстов оце вийшов із форту Александрівського, простуючи до Персії, у порт прибув невеликий пароплав. Він ішов із Петровська до Баку, але його затаскало штормом за тисячу кілометрів на протилежний берег, і він мусив шукати рятунку в затоці форту Александрівського.

Він ішов під червоним прапором Рад, на борту був усього один пасажир — комісар, що їхав у Баку з доручення командування. У Баку давно була радянська влада, але в форті Александрівським радянської влади не було. Тільки вчора розійшовся сход, на якому генерал Толстов пропонував усім, хто хоче, іти з ним у Персію. Рятуючись від смерті на морі, комісар попав у козаче кубло.

Ніде було дітись. Боячись, щоб його не розтерзали в ту ж мить, комісар негайно скликав мітинг. „Війна скінчена, — сказав він, — скрізь організовано радянську владу“. І тут же zorganizував радянську владу в Александрівському. Провів вибори у раду і вранці цілісінький погрузився знову на пароплав. Червоний прапор проводив його з форту Александрівського.

Цей комісар, коли не походженням, то духом теж був калмиковець. Як і інші калмиковці, він ніколи нічого не чув про філософа Сократа, який обстоював ту доктрину, що мужність має своє коріння в мудрості. Наскільки можна згадати, не маючи під рукою Платонових діалогів, „Файдрос“, чи „Симпосіон“, ідея старого мораліста була така: тільки мудрець може бути мужнім, бо тільки він здатний свідомо оцінити, що він може втратити і що придбати, ризикуючи життям.

Коли у радіатор налито воду, шофер, високий гарний казак-адаєць підійшов до нас і теж сів покурити.

— Ракуша близько, — сказав він. — Дивись, резервуари уже не плавають на небі. Вони сіли на землю.

— Резервуари можуть плавати, — сентенційно мовив старий слюсар. — Можуть плавати на воді, адай!

Адаєць мовчки посміхнувся, на строгім темнім, з металевим одблиском лиця заграло хлоп'яче завзяття. Він сам був слюсар, шофер, кандидат партії. Смішно було переконувати його, що порожні баки, хоча б і з клепаного заліза, можуть плавати на воді. Хлопчик міг би це зрозуміти.

— Надарма ти смієшся, адай! — казав далі слюсар: — ти знаєш свого директора, директора Кос Чагила Єрохина? Це він навчив резервуари плавати!

— А! — сказав адаєць і посміхнувся ще ширше. — Ти говориш як ворожбит, старий слюсарю!

Він ускочив у кабінку і після оповідання про те, як калмиківці навчилися боятись, ми почули повість про те, як резервуари навчилися плавати.

Ерохин був тоді ще зовсім молодий чоловік, він працював у Баку у Лаврентьева. Розвідка показала, що є промислова нафта на Святім острові. Цей Святий острів був досить далеко від більшовицької землі — цілих дев'яносто кілометрів. Як завжди, Лаврентьеву шкода було часу. Треба було розбирати резервуари, грузити на плашкоути і знову склепувати на острові. Діло було на цілі місяці.

Ерохин підтяг колосальні резервуари на полозках над самим берег, зіпхнув їх у море, запряг у них буксирний пароплав і поплив. Заразом він узяв на буксир два ланкаширські котли, наказавши уважливо позатуляти всі крани.

Морем впливає небачений караван. Більшовицький буксир, як чорний чорт, сопів попереду. За ним гойдалися, пливли до Святого острова круглі резервуари руба і довгасті котли лежма.

Птиці хмарами здіймалися з моря, кричали й хвилювались над незвичайною процесією до Святого острова.

Резервуари без біди причалили до землі. Тільки на одному котлі, odkрутивши манометр, монтер забув затулити дірку манометрового патрубка. Переваляючись через котел, хвиля нахлюпала в нього води, він сідав чимраз нижче і на решті, набравши півкорпуса, натяг залізну вузду і став дибки. Він потоп в останній протоці у фарватері пасажирського руху. Ерохин покищо обрубав вузду і поїхав без нього.

На світанку капітан пароплава за малим не побив штурмана, який твердив, що вони йдуть просто на якийсь новий буй. Вийшовши на палубу, він довго протирав очі і кінець-кінцем наказав свистати всю команду нагору.

Команду вистроїли лицем до бушприта у дві шеренги.

— Дивитись зюд-зюд-вест! — скомандував капітан.

— Єсть дивитись зюд-зюд-вест! — ладно відповіли матроси.

— Говорити, що бачиш зюд-зюд-вест!

— Єсть говорити, товаришу капітан! Буй!

Капітан спинив машину і почав давати радіосигнали, запитуючи про новий буй посеред фарватеру. Зчинилася метушня. З берега капітанові передавали, що він або п'яний, або осліп, або збожеволів, а капітан відповідав, що він ідіотських жартів терпіти не буде, а подасть скаргу у Наркомвод.

Ерохину довелося екстренно визнавати свою провину, плисти до котла і качати з нього воду. Віддавши воду, котел полегшено зітхнув і дав відбуксирувати себе до острова.

ПИТВО ЧУБАТ. РОСЛИНА ШИЯ І КРИНИЦІ. ПОРТ ЖИЛА,
КОСА. ДОРОГА ЗАНУРЕНА В СТЕП. КРИЧАТЬ ГУСИ.
ЯВЛЕННЯ РІКИ ЕМБИ. БУРЯ НА СУХОМУ МІСЦІ. РІКА
ЩО НЕ ВПАДАЄ НІКУДИ. „КНИГА БОЛЬШОМУ ЧЕРТЕЖУ“.
ДЕРЕВА, ЩО СПЛИВУТЬ УГОРУ.

Адаєць, не спиняючись, пролетів повз порт Ракушу і цим дуже розсердив старого інструментальника, який згодився там закусити в друзів; він обіцяв, що спиниться тепер у порту Жила Коса. Інструментальник втішився на тому, що вип'є там у друзів-казаків чубату. Чубат — це заквашене в міхурах верблюдяче молоко — незрівняний напій, рідкіший, але разом з тим міцніший і терпкіший, ніж безхарактерний кефір. Адаєць поспішав, у нього був тільки один ліхтар, а до Кос Чагила лишилося ще півтори сотні кілометрів. Резервуари Ракуші знов зчезли за горами і за півгодини випливали на небо.

Степ починав квітнути. Білявозелене, як полин, куща степової рослини взялося фіолетовими квітками. Тюльпанів ще не було, але тут були нижчі місця, і по випалених з осені латках яскравіше блищала справжня зелена трава. За півверсти від дороги схилилися під вітром два кущики очеретуватої рослини „шия“.

Там снігова вода опріснила ґрунт, і негайно на цьому місці з'явилася шия. Тут можна було копати кудук (криницю), і в ньому за добу назбирається кілька цебер солодкої води. Степ повний насіння, воно чекає слушного часу, і шия виростає в будьякій точці пустині, аби там з'явилася прісна вода. Коли ти побачив куц ший і в тебе є лопата — ти врятований, ти будеш пити!

Через три години машина увійшла в Жилу Косу. Замигтіли саманові хатки з пласкими дахами, пара трохи більших домів, стара дерев'яна церква і новий, весь у склі, комиштовий клуб, у далині виблиснула смужка моря, і машина вилетіла за присілок до мосту.

Тепер дорога перемінилася. Ґрунт став важчий і м'якший, вантажні машини проклали в нім глибоку колію, посеред шляху залишався пишний гребінь пухкої землі, здавалося, що машина не може пройти, не ударивши об нього диференціалом, але гребінь тільки злегка сичав, роздаючись як масло під ножем.

Адаєць гнав ще швидше, зизоокій ліхтар освітлював колію, занурену в степ на півметра. Єдина небезпека була в тому, щоб не вдаритися об високі краї дороги на повороті. Але адаєць не зменшував швидкості. Він нахилив голову. Велика крапля поту нависла на лобі, машина як змія текла по колії, м'яко скоряючись її кривизнам.

Та от осторонь шляху з'явилася в світлі місяця жовта

смужка. Вона ширилась і витяглася в довжину, за нею була темна смуга, куди темніша від степу. Кричали гуси: гага! чимраз ближче і ближче: гага! і нарешті заспокоєно та низько: гел-гел-долдон, гел-гел-долдон, з гуркотом сідаючи на воду.

То була солодка вода, велетенська ріка, що існує тільки весною, дивна вода, можлива тільки в оцім степу.

Коли вже зійшов остаточно сніг і снігова вода висохла або пішла в пісок, коли почалася вже літня спека, з півночі появляється ріка Емба. Якись рівчачки, віби й не сполучені один з одним, починають наливатись водою. На порепану від спеки землю якихось долин, таємно з'єднаних між собою, наступає вода, спочатку молода й мілка, далі могутніша й вища. Висихають останні сліди води з снігових озерах, а поруч, у якійсь сотні ступнів від них, заповнюються зовсім неглибокі низини. Вони з'єднуються з рівчачками, за одну ніч з'являються великі озера, вітер жене в них воду, здіймається буря на вчора ще сухій містині, білі баранці біжать до берегів, піна валками збивається на прибережнім полину.

Тепер стає ясно, чому серед полину стояв сухий очерет і навіть якись убогі кущі. Вони чекали Емби, і Емба прийшла. Вона розливається, за тиждень вона відріже Кос Чагил від Жилої Коси і від Гур'єва. І от водяне птаство — качки, гуси, лебеді, пелікани, фламінги — що досі незграбно сиділо на латках зеленої трави, раптом опиняється в своїй стихії.

Але Емба не доходить до Каспія. Не знати як, велика вода кінчається в десятих кілометрах від берега. Колись вона була справжньою рікою, що впадала в колосальне море, яке зоставило по собі пісок з ракушками і соляні куполи на всій безкраї й прикаспійській пустині, тепер лише зрідка сильна моряна може догнати воду до Емби і те на два-три дні.

Давнє море відійшло, зникло, зникла і Емба; але щовесни немов чудом приходить у пустиню з півночі, щоб за місяць щезнути, залишивши по собі невеличкі култуки із стоячою водою.

У цієї ріки багато імен: култуки її звуться Ак Куль, Айран Куль, Бейбіт, саму її у низах називають Джем, ще за старих часів її вважали і зивали озером („Гель“). От що говорить про неї в „Книзі Большому Чертежу“, укладений за царя Федора Іоановича.

„... а от Синего моря (Аральське море) 300 верст Урук-гора, вдоль Урук-горы 90 верст. Из горы протекли три реки. Река Вор (Орь) течет в реку Яик (Урал) и река Иргиз течет в озеро Акбашлы, на восток, река Гель (Емба) течет на полдни к Хвалынскому морю и пала, не дошед до моря, в озеро...“

Праворуч уже було видно вогні вишок Кос Чагила, кожна як п'ять яскравих зірок, насаджених на невидиму чорну вісь.

Але адаєць повернув ліворуч, ліворуч на одному з озер Емби є приміське господарство Кос Чагила, туди їхали п'ятсот вербових сажанок, навантажених на нашу машину.

Ми переїхали через воду в неглибокій протоці і підійшли до водокачки. Старий дизель шкварчав, стукотів, гнав воду на Кос Чагил. З водокачки вийшов механік і вкупі з нами почав скидати вербові сажанки: вони оточать городи, що дають Кос Чагилу свіжу городину. Уперше за все існування каспійського степу тут ростимуть верби, на горизонті Кос Чагила з'являться дерева і в спеку опівдні вплинуть над землею.

КОЛОВОРОТНЕ БУРІННЯ. ГЕНІАЛЬНІ ДУМКИ. РОМАН
КЕЛЛЕРМАНА „СКВАЖИНА“. ЛУКАВЕ ЛІВЕ ОКО БУРИЛЬ-
НИКА. ЛЮДИНА, ЩО ХОДИТЬ ПО ПАРАБОЛІ. ШКОЛА
МЕХАНІКА МАКАРОВА. ІСТОРІЯ ПРО БОРОШНО. ЗАВ-
ЦЕХУ БЕЗ ПОВІТРЯ. ЗРУЧНІ ВИНАХОДИ. БАЛОН ЛЕ-
ТИТЬ НА НЕБО.

Уранці Кос Чагил показався розкинутим по пісках промисловим присілком. Робітники-казаци мазали довгі корпуси перед святом Першого травня. Сталеві ажурні вишки, немов шеренга ейфелевих башт, виступивши з присілку, заходили за обрій. На піскуватім шпилі стриміла чорна пухирчаста труба, немов велика артезіанська помпа. Це була скважина номер шість, перша нафтова, та сама, до якої не дожив джигіт Кизил Бас. За великим корпусом гаража на другому горбі стояли два здоровенні баки з солодкою водою. Вітер доносив скрегіт свердління з бурових.

Коловоротне буріння—одна з найчудесніших речей на світі. Друкування книг—велике діло, але до нього легко було додуматись. Парова машина—прекрасний винахід, але локомотив використовує тільки чотири проценти витраченої теплової енергії.

Здавалося б просто: провертати в землі дірку свердлом. Але який удивки має бути свердел, щоб пробурити на три кілометри вглиб? Хто буде, на хмарах сидівши, тримати цей свердел за зверхній кінець? Який добрий геній прослизне під землю, щоб вибирати насвердлену породу? Скільки буде важити свердел, довжиною в три кілометри?

В одинадцятому році в Америці вирішено ці питання, а в Росії коловоротне буріння стало широко вживатись тільки за радянської влади. На Ембі його остаточно завів Лаврентьев.

Є єдиний спосіб викинути з свердловини намоту породу—вимити її струменем рідини під тисненням. Для цього треба спустити в свердловину трубу, але тоді доведеться ниймати свердел?

І от сама труба стає штангою, на яку насаджується свер-

дел, в трубу качають рідину і нею вимивають покритий ґрунт.

Але труба повинна вільно крутитись, спускатися, зовсім вийматися з землі. Значить, щоб качати рідину, треба сполучити трубу з помпою гнучкою шлангою.

Як же буде крутитись тепер труба? Вона скрутить шлангу як перевесло? І от, шланга увиходить у вертлюг, а труби, висячи на нижнім краї вертлюга, вільно обертаються вкупі з свердлом. Рідина шлангою увиходить у трубу, охолоджує нагрітий свердел, вимиває ґрунт, і брудна вода підіймається в позатрубній порожнині.

Усе це так і було винайдено, і все ж таки нічого не виходило. Завалювались стінки скважини, вода розмивала пісок. Тоді вигадали качати не воду, а глинястий розчин.

Свердел проходить крізь нафтові піски, але й крізь піски, насичені водою. Коли вода потрапить у нафтовий шар, вона поруйнує, обводнить його. І от, цей самий глинястий розчин не тільки не дає завалюватись стінкам скважини, але й цементує, закриває водяні піски. Глинястий розчин проходить по жолобах, у жолобах осідають пісок і каміння, і в розчині зостається сама глейка глина.

От і все. Труби скручені у „свічі“, по чотири труби в кожній свічі. Їх підіймають і опускають сталевим тросом на блоках від великого чорного барабана, який зветься „станок“. Невеличкий дизель крутить цівку і шків помпи. Зверху труба — квадратна. Вона увиходить у товстий диск чи жорно, що крутиться від станка — ротор. Коли треба одкрити трубу, на диск становлять хочут — „елеватор“, і труба сідає на нього муфтою. Закручують труби здоровенними ключами, підваженими на тросах. Натуго докручують трубу тим самим станком — на нім для того є пара цвок.

Коли вперше бачиш обладнання бурової, то вражіння буває дуже своєрідне. Все видно, і видно до чого все. Гак, на якому висить вертлюг, ключі, станок, ротор скидаються на велетенські іграшки. Автомобіль або ткацький верстат здається цілим математичним факультетом у порівнянні з цими великими простацькими штуками.

Але оцією самою простою спорудою можна за декілька місяців просвердлити скважину на три кілометри углиб. Легко уявити собі, яку складну машину треба було б для цього вигадати, коли б, добуваючи нафту, техніки не знайшли б уже на практиці просту машину. Може статись, що, поспитуючи таємниць земного серця, побудували б колосальний складний агрегат, він коштував би мільйони, він працював би роки, кожні зайві сто метрів одзначалися б у газетах, з'явився б роман Келлермана „Скважина“, Жюль Верн спускався б такою скважиною до центру землі, дірка ця стала б нарівні з Суецьким каналом і іншими сімома чудесами світу.

Ми підійшли до бурової. Низ сталеві башти був на швидку обшитий дошками. Підлога двигтіла, як на вітряку, та й уся бурова була, як велетенський кофейний млинок: як сніп бамбука, як цигарки в свіжій коробку, як вертикальна пачка сірників стояли свічі, бурильні труби, скручені по чотири. Вони були світлосірі, світлосірою ж глиною, як потом обливалася, швидко обертаючись, квадратна труба.

Роторний ланцюг скреготів, ротор крутився, як залізне жорно, на рукоятях станка стояв бурильник. Рукою він надушував на гальмо станка, нога була на педалі, що виключає хід лебідки. Згори, вкупі з квадратною трубою опускався чорний вертлюг, мов голова солітера, за ним, як тіло його, виляючи, спускалась шланга.

Високо згори, з площадки виглядала голова верхнього штангового. Двоє робітників стояли наготові біля ключів. Всі робітники були киргиз-казаки.

Бурильник був старий, сивий чоловік. Вузька китайська борідка косицею завершала пласке обличчя. Косі очі були неоднакові, ліве було менше й лукавіше, здавалося, що дивлячи в правим на манометр помпи, бурильник управлявся хитрим лівим оком пильно наглядати за квадратною трубою, яку, затиснувши в бистрому вальсі, кружляв тяжкий залізний ротор.

Раптом труба почала стрибати, загуркотіла — долото дійшло до твердого ґрунту. Сильним рухом бурильник виключив ротор, заскреготали ланцюги, і труба почала підійматися вгору. Знову заскреготав ланцюг, і знову спустилася труба. Вона верещала і підскакувала, свердлячи камінь, аж вертлюг навис над самісіньким жорном.

Ми пройшли далі. Під дощаною халабудою стояв дизель: казак-мастильник обтирав якусь деталь жмутом рибальської сіті. У шпарки сараю заглядав степ, степом задумливо ішов чоловік. Він наближався, він немов хотів пройти повз бурову, і от, непомітно описавши улогу криву, підійшов до нас. Нам мить ми зустріли погляд замріяних водяво-блакитних очей. Тоді він знову похилив голову, ніби поспішаючи вийти, почав обходити помпу і все ж таки опинився біля помпи. З мастильної коробки він витяг трохи тавоту з піском і заглибився в розглядання піску. Мастильник підбіг до нього, щось гомонів по-казакському, жестикулював, показував на степ — і справді з пляхів мчали степом курні піскові хмари на бурову, але чоловік із водявими очима безжурно розтирав пальцем пісок у долоні.

Це був механік Макаров. Нас познайомили. Дитяча посмішка промайнула на блідім обличчі механіка, він постояв ще одну мить і потім, майже не відвернувшись, почав поволі беззвучно зменшуватись. Він зник з бурової, як розтав, він знову йшов степом, похиливши голову, ніби уникаючи

ближчої вишки, насправді ж замріяно наближаючись до неї по улогій кривій.

Механік Макаров, один з найвидатніших людей Кос Чагила, народився в селі недалеко Пензи. Десять років йому було, коли він зостався без батька, без матері. Його взяли за „мальчика“ у крамницю. Від тяжкого життя він утік у Саратов і працював „мальчиком“ таки в „ученні“ по ресторанах — гірка школа царського часу для підлітків. Якось він потрапив на пароплав знову ж за „мальчика“ в буфет.

Тут йому теж не пощастило, він ніяк не міг просто бігати з кухні до буфету. Ідучи до буфету, він, сам не знаючи як, по якійсь кривій лінії заходив у машинний відділ і довго стояв, дивлячись на рух шатунів та штоків, поки буфетників стусан не повертав його до „учення“.

Буфетник зрештою звільнив його, але він уже підріс, і кочегари взяли його до себе в машинний відділ.

Кар'єра суднового робітника за старого режиму річ відома. Він досяг через пару літ звання підручного кочегара, а далі був підвищений на мастильника. Імовірно, що він у цьому рангу дожив би до сивого волосся, коли б не машиніст. Машиніст був чоловік передовий і, замість лити горілку, навчав свого мастильника. Бачиш, мовляв, он ту маленьку хріновину. Вона зачіпляє ось за ту круглу хрінацію: від того рухається вся хріновня. Тепер от цей невеличкий хрінок на третій хріновині стерся, і вона не зачіпляє. На ось тобі кронциркуль, бери напилка і обпили мені точнісінько таку саму штучку.

Макаров ішов до лежат і обпилював. Він був щасливий. Він не помічав, як худне на поганих харчах. Він чимраз глибше занурювся в машину. Не те, щоб він вважав машину за живу істоту, як пишуть, не думаючи довго, письменники. Ідея живого і мертвого ніколи не приходила йому, дивлячись на машину в роботі. Ні, його вражали дотепність, винахідливість, точність людей, що робили машину. Він був малописьменний, зовсім не знав математики, він неясно відчував якусь колосальну складну мисль, що таємниче виявлялася в кожній деталі дизеля, він вірно почував, що родити цю думку не під силу було одній людині, перед ним була рухома історія всього людства, що думало, пробувало, винаходило.

Кривошини не здавалися йому стількими руками, і шум машини не нагадував йому людського гомону, але йому здавалося, що він бачить чародійні, розумні руки, які одливають кривошип, що він чує спокійний чудесний голос, і цей голос міркує, як сполучити, погодити між собою сотні незгодних частин. Він заглиблювався в машину і худнув день-у-день.

Білі захопили місто на Камі і багато пароплавів у порту. Відступаючи перед робітничими полками, вони почали псувати машини, розбирати їх і топити частини в Камі.

Рискуючи потрапити під розстріл, Макаров сам розібрав дизель і поховав частини в трюмі, в своєму матраці, де тільки міг. Прийшовши на борт, офіцер знайшов, що псувати більше нема чого, і одплив. Макаров негайно почав знов збирати дизель. Граната влучила в нафтоналивне судно, воно спалахнуло, як факел, загрожуючи спалити всі пароплави на рейді.

Але машина Макарова уже працювала, і він під вогнем білих вивів покалічені пароплави у безпечне місце.

Поки він морочився з дизелем, братва розвантажила і поділила борошно з покинутої білими баржі. Макарову нічого не залишилось, він опізнився на розподіл. Він ніколи не розповідає про всю цю пригоду. Його дратвять тим, що він zostався без муки і вся історія зветься на Кос Чагилі не „як Макаров, двічі рискуючи життям, урятував флот на Камі“, а „як цей тухтій Серьога своїм звичаєм zostався без муки в двох сажнях від ущерть повної баржі“.

Хоч як це чудно, цей чоловік має на Кос Чагилі репутацію лінивого. Всі щиро переконані, що коли Серьожа Макаров ліквідує аварії, запобігає перестоям, відрегульовує клапани в неймовірно короткий час, то єдина на це причина — його небажання багато працювати і довго морочитись. Він, мовляв, теж розуміє, що чим краще працюють машини, тим менше для нього мороки.

Коли хтось з нас висловив сумнів, чи справді Макаров лінивий, нам негайно розповіли історію про Макарова і одного з завцехів буріння.

Завцеху працював на філіальному промислі в тридцятьох кілометрах від Кос Чагила. У нього став один з дизелів. Він подзвонив, щоб прислали механіка і стиснене повітря у балонах для пуску дизеля. Дизель сам накачує собі повітря, та щоб пустити його, треба атмосфер вісім-десять тиснення, а тут, після невдалої спроби зрушити дизель, zostалося в балоні чотири атмосфери.

Другого дня коло другої години на шляху завиднілася таратайка.

У таратайці, замріяно схилившись, сидів Серьожа Макаров без повітря.

— Драсте! — суворо сказав завідувач цеху. — А де повітря?

Макаров, не поспішаючи, вибрався з таратайки, несміливо посміхнувся, повів навколо себе рукою і сказав, що от, повітря нібито досить, степ, повітря дуже гарне!

— Ви залиште ці дурацькі жарти, механік! — сказав уже зовсім сердито завідувач цеху. — У мене дизель стоїть, чуєте? Мені треба бурити, чуєте? В мене ударна бригада ледаря править через дизель, чуєте?

Макаров трохи одсунувся від завцеху, бо той вимахував руками, і сказав, що коли йому, завцехові, повітря потрібне

особисто для себе, то це інша справа, а йому, Макарову, для дизеля повітря не треба.

Завідувач цеху остаточно розхвилювався, почав горлати, жестикулював, прискав і підстрибував. Нарешті, вгамивши, що втрачає дорогоцінний час, кинувся до телефону дзвонити в Кос Чагил, щоб прислали повітря.

На Кос Чагилі не було машин, всі були в роз'їзді. Справа затягалася на день, а то й більше. Завідувач цеху кричав, вимагав, складав із себе відповідальність, загрожував кинути все і виїхати, одне слово — не погоджувався жити і однієї години без повітря.

На другому кінці провода директор Кос Чагила Єрохин спочатку заспокоював розхвилюваного завідувача цеху, а потім йому увірвався терпець, і він теж почав горлати на завцеху.

Розмова могла затягтися на довший час, коли б завідувач цеху не почав досвідченим вухом сприймати якісь звуки, що долинали з бурової. Він почав прислухатися — скидалося на те, що справді працював аварійний дизель. Але де Макаров узяв повітря? У таратайці балона не було. Що за чорт?

Завідувач цеху шпурнув трубку, схопив шапку і побіг на бурову. Дизель працював рівно і без стуку. Макаров, уже збираючись виходити, м'яко пояснював машиністові, що коли б він, машиніст, своєчасно підклав там то шайбочку, а то й просто прокладочку з картону, то дизель працював би й досі. Взагалі ж можна трохи нагріти балон, тиснення в ньому підвищиться, і не буде чого турбувати Макарова, у якого зовсім немає часу займатися дрібницями.

Завідувач цеху не дослухав, вийшов, наказав відігнати коняку Макарова якнайдалше у степ і подався до гаражу. Там він наказав обдивлятися всі машини, що виїзять з промислу, і коли на них буде знайдений Макаров, таку машину не випускати. Все це аж поки ударва бурова не дійде проектної глибини.

Макаров попошукав коня, прийшов до гаражу і, пересвідчившись, що сьогодні він не поїде, пішов гуляти в степ. Другого дня він знову спробував виїхати і знову мусив піти погуляти.

Третього дня Макаров з'явився в майстерню, накреслив щось на клаптику паперу і взявся до роботи. Це був нагрівний фільтр для помпи, який дозволяв працювати на густій нафті, і нової конструкції клапан, що давав змогу доводити тиснення хоч до тридцятьох атмосфер. Коли прилади були готові і перевірені, він виїхав, залишивши всіх при думці, що все це він винайшов лише для того, щоб одкараскатись від роботи.

Всі такі діла виходили в Макарова так просто, що декому почало здаватися, що й вони самі не гірше від нього можуть удосконалювати техніку. На одному з сусідніх промислів трапи-

лася така ж історія з дизелем, але тут машиніст гордовито відмовився від допомоги Макарова.

Натомість він і його помічники понятигали сухої трави й дошок, поклали багаття і всадили в огонь балон. Тиснення на манометрі дуже скоро підскочило до десятих атмосфер, і замість спинитися, мчало вгору.

Гордий машиніст злякався, що балон може вибухнути, і втік із своїм штабом далі від багаття.

Але балон не розірвався, як граната. В ньому одірвало дно, і замість ефектного вибуху винахідники побачили щось зовсім незвичайне. Балон вилетів з вогню і полетів на небо. Виблиснувши у сонці десь на височині бурової, він зник з очей. Його так і не розшукали, а винахідникам довелося заплатити за новий балон із своєї кишені.

(Кінець буде)

ТРИ ПЕРЕМОГИ

Конгрес оборони культури почав свою роботу в особливо тяжкій обстановці. Мовчали паризькі журнали. Мовчали їхні літератори, мовчала преса. В газетах, за винятком двох-трьох пльоток, пущених на нашу адресу, анічогісінько не було по суті про самий конгрес. Димова завіса! Завіса, утворена із щоденних брехеньок, дрібненьких подій, злочинів і загадок. Ось, наприклад, яку загадку загадала одна з французьких газет: „Ану, одгадайте, читачі, хто це підніс гасло: „краще свобода, рівність і братерство, а чи просто смерть?“ Цей блошиний укус буржуазна газета далі завуалювала такими „невинними“ справами, як, наприклад, про афери Ставицького; пустила слюзу про зворушливе виконання містерії „Страсті господні“ і, нарешті, багатообіцяюче повідомляла вона про те, що „адьютант“, який зарізав усю свою родину, — безперечно, буде покараний. „Господи, боже мій, — зітхала газета, — зарізати усю свою родину. Правосудіє неба, де ж ти є? Озовися!“ А ось газети білогвардійські, — стаття: „Іще й іще раз про жінку як про ісчадіє ада“. І, як на доказ цієї думки, далі в газеті друкувалося довгу хроніку про те, як одна жінка сокирою зарубала свого чоловіка. При чім по-знавецькому з смаком оцінювалась безпомилковість удару сокири по черепу. І тут же поруч об'ява: „Церковь преподобного Серафима Саровского 6.30 веч. — акафист Серафиму Саровскому“.

Це був маневр буржуазії. Замовчувати, не згадувати зовсім про конгрес, узяти нас у глуху оріхову шкаралупу. Нехай народні маси не знають: хто приїхав і для чого приїхав. Хай буде спокій.

Отже, треба було насамперед розбити цю мовчазливу шкаралупу. Треба було схитнути отой спокій буржуазних письменників, які ще щодо нас вагались. І тут, один з організаторів конгресу, Жан Рішар Блок, зійшовши на трибуну в палаці Взаємності (Мютюаліте), на весь голос вигукнув: „Я закликаю письменників до свідомості. Чим більше свідомості — тим більше художньої правди. Мене почули в Москві — чи почують мене в Парижі?“ — Як далека луна, як відгук у серцях людей, він ще раз повторив: „Чи почують мене в Парижі?“ І у від-

повідь аплодисментами струсонувся зал! Усі присутні звелися на ноги і довго не могли заспокоїтись, вітаючи улюбленого письменника. Це був заклик до народу — через голову преси, це був прилюдний ляпас ворожій пресі, це був прорив, прорив, якого найбільше боялась буржуазія. Вона ще й після того спробувала ігнорувати нас мовчанкою, але далі мовчати вже було не можна: весь Париж говорив про конгрес!

І от буржуазія пішла тоді на нас обходом, замасковано, їй за всяку ціну треба було відтягнути увагу народних мас від конгресу. Біля собору Нотр Дам де Парі на помості приготовлено було для показу лицедійство. Грали середньовічну містерію „Страсті господні“, а після них „Диви мудрі та диві верозумні“. Артистки, абож по п'єсі диві пренепорочні, в довгих хламидах, по-латинськи до ангела видресировано цвенькали: *Ubi est Christus, meus dominus et filius excelsus?* Тобто: Де Христос, господь мій, син всевишній? Ходім поглянемо на гроб. — І буржуазія в ролях пренепорочних сумно заглядала у власний свій гроб.

... А повз собор, мостом через Сену, пробігали осяяні електрикою автобуси й таксі. На семиповерхових будинках, у синім небі, ритмічно появлялись вогняні літери: вино! вино! вино! Пийте тільки нашої фірми вино! Літери одна по одній, мов хто їх там вистукував на машинку, низалися в слова, перебігаючи зліва направо, — а в чарку вогнисту з перехиленої пляшки сипалось фіалково-гаряче та стріблясто-зелене вино, — а потім все це раптом зникло в темноті, немов ганчіркою стирав хто, — зникало, щоб через півхвилини знов настирливо появитись. І під п'яне перемигування винної реклами ангел господень на помості і шоколадним голосом, як і подобає ангелові, розмірено дівам провозглашав: *Quem queritis in sepulero, o christicole, non est hic*. Тобто: — Того, кого ви шукаєте в гробі, немає тут, він воскрес, як і сам про це сповіщав раніше. — І буржуазія, слухаючи про воскресіння Христа, розгулювалась ще більше. — Ах, якби оце й її влада та отак щодня на всіх просторах воскресала, — влада буржуазії.

І от удруге тут пролунав з конгресу обвинувачуючий голос. Андре Шамсон, стукаючи по трибуні кулаком, запитував: — Націоналізм переміг у Німеччині. Чи сприяло його торжество розвіту справжньої національної культури? — І наче у відповідь йому з'явилась на трибуні постать у подвійних чорних окулярах, постать, що нелегально з Німеччини пробралась на конгрес. — „Німеччина — це не фашисти, — промовила залізним тоном постать. — Німеччина за втраченого дня, Німеччина свободи вже народжується! Для неї ми пишемо, за неї ми боремось!“ — І зашелестіли в президії і в залі ясногарячі книжечки, маленькі книжечки із громоодводним написом: *Deutsch für Deutsche*, з написом на обгортці фашистським, а всередині повним революційним творів —

38 голосів із підпілля!—Ці книжечки з спеціальною обгорткою, яка мала, немов би жартома, підвести фашистську цензуру, нагадала нам подібний „жарт“ Вільгельма Вольфа, про якого розповідає Фрідріх Енгельс. Це було в 40-х роках минулого століття. Учитель із Бреслава Вольф не мав більшої насолоди, як підвести цензуру. Він опублікував у провінціальних сільських газетах пісню грішника і цим багато скандалізував благочестиві німецькі душі.

— Господи Ісусе, візьми мене, як пса за вухо.
Кинь мені кістку милосердя.
Та зашпугни мене, грішного йолопа,
На твої небеса милосердя.

З швидкістю блискавки, каже Ф. Енгельс, поширилась ця пісня по всій Німеччині, викликаючи голосний регіт безбожників та обурення „смирених“. Отакий самий регіт викликають зараз карикатури підпільної книжечки з обгорткою Deutsch für Deutsche, карикатури Гартвільда на кровожерного Гітлера. Таке саме обурення гітлерівських посіпак викликає зараз ця книжечка, О, їм є з чого обурюватись! Фашисти, захопивши до своїх рук владу, переслідують майстрів художнього слова. Вони порозганяли нагаєм найкращих представників передової культури, вони кинули в тюрму багатьох чесних і сміливих. Згадаємо Людвіга Ренна, згадаємо замордованого Еріха Мюзама ... Заграви хитаються на хмарах, заграви на темних хмарах од розпалених кострів — це нищать книги революційні, краді надбання культури на площах Токіо й Берліна. На площах Берліна й Токіо панує ніч середньовіччя. Од єврейських погромів стогін стоїть. Од закону про стерилізацію — лунають прокляття! Культура в небезпеці. Ніколи ще культура не була в такій небезпеці, як зараз, — тож будемо боротись! — От зміст промови постаті в чорних окулярах, от зміст ясногарячої маленької книжечки.

Отепер уже буржуазія заворушилась! Отепер уже преса перестала мовчати! Фашисти заскиглили, загавкали, аж охрипли. Газети всі разом загорлали, аж закашлялись. Справді, що це діється в світі! До чого це подібне! Вони приїхали обороняти культуру, — від кого обороняти, від нас? А чи не краще б було перевернути це навпаки і всю вину на більшовиків перекласти. Вони приїхали сигналізувати небезпеку. А чи не краще було б перевернути це і в небезпеці обвинуватити самих же їх, цих ненависних комуністів. І от у газеті „Пті парізьєн“ буржуазія, прикидаючись миролюбною, пише: — Так то воно так ... звичайно ... що західноєвропейська культура йде назустріч певній небезпеці, цього ніхто не може заперечувати. Одначе, конгрес пішов занадто далеко.

Оцей крик ворога: — конгрес пішов занадто далеко — приніс нам першу радісну перемогу. Буржуазія, бач, не спо-

дівалась, що конгрес буде діяти бисто й конкретно, буржуазія хотіла взяти нас мовчанкою, а вийшло навпаки: ми її взяли, сама вона перед нами розгубилась, сама вона замішалась, на деякий час відступаючи безладно. І от ізнов, стягнувши свої хвости, взялась вона на нас наступати. По всіх своїх флангах дала вона гасло, що вміщено було в тім же органі „Пті парізьєн“. Чи повинна західноєвропейська культура, що нараховує стільки століть, яка є спадкоємцем грецьких та латинських культурних цінностей, — продовжувати свою місію, а чи повинна загинути перед новою формою культури?“ — Продовжувати свою місію! Продовжувати! — крикнули в один голос газети й заправили фашистські. І їм тоненько підгавкнули російські та українські білогвардійці. Генерал Міллер у „Возрожденні“ сказав: „Нам, носящим почетное звание русских эмигрантов, будет принадлежать первое место в борьбе против большевиков. Нам надо в недалеком будущем возвратить наше отечество на его традиционный тысячелетний путь“. От як недвозначно розуміють російські білоемігранти гасло „продовжувати місію“. Ну, а чим же гірш тоді від них петлюрівці? Ось і вони, вихваляючи в своїм органі „Українське слово“ княжу добу української держави, теж і собі мріють „розвинути до високої степені український імперіалізм“, мріють „закласти фундамент для повстання держави, по вигляду колишньої Римської імперії“. Ого, куди хватнули! Ащож, із голоду чого тільки не придумаєш. Як російські, так і українські білогвардійці — вони раді на лапках, як ті песики, фашистам прислужитись, аби тільки якось самим на світі уціліти.

Господи Ісусе, візьми мене, як пса за вухо.
Кинь мені кістку милосердя.

Тобто: чи надішли мене в Абіссінію давити чорних туземців, а чи в Манчжурію чи в Парагвай,—

Кинь мені кістку милосердя.

Отже тепер ясно, що крилося під словами: продовжувати свою місію.

Так. Вони продовжують ту місію от уже не перший рік. За висловом О. М. Горького, „фашизм висунув теорію права германської раси на владу в усьому світі, над всіма расами. Теорія „білорусобестії“ дозволяє кожній національній групі буржуазії розглядати не тільки всіх людей іншого кольору, але й білих своїх сусід — сусід європейців — як варварів, які підлягають уярмленню й знищенню“.

І в протилежність звирячій теорії фашизму на конгресі устами Андре Жіда було радісно й ясно проголошено: „Більш за все мене захоплює в СРСР стремління зберегти особливості кожного народу і повагу до цих особливостей, повагу

до мови, до звичаїв, культури, яка властива кожній малій республіці“.

Недивно після цього, що такі великі симпатії привернув до себе на конгресі Союз Радянських Соціалістичних Республік. Ось хоч би уже згадуваний мною Андре Шамсон. Шамсон — на переконання якобінець, по партійному квитку радикал-соціаліст, а послухайте, як він громить фашистів і всю ту мразь, що пльохається біля них. „Людина — це база національної форми культури, і де нема людини, там більш нема нічого справді національного“. Це вже по суті переродження Андре Шамсона, скромного директора Версальського музею. У переродженні таких людей, як він, і полягає вся сила впливу нашого, полягає значення конгресу. Треба було бачити, з якою пристрасстю, з якою ненавистю одкидав Шамсон на конгресі докази наших противників: „Ви говорите про культуру надлюдини? Не смійте мені нагадувати про Ніцше! Я ненавиджу вашу генетику, ваш варварський закон про стерилізацію, я ненавиджу ваших учених Мукерманів, попів-мракобісів, які жаліються, що поліція занадто поволі розплоджується. Я ваш ворог, ворог, ворог!“

І в цей час десь — там — далеко, аж у Польщі, на Західній Україні, через газети, як перегукування з словами Шамсона, долітали до нас викрики: — Геть панщину! Геть шарварки! Пан для нас — ворог, ворог, ворог!

І далі продовжував Шамсон: „Ви говорите мені про філософа Бергсона й про його примат інтуїції як метод пізнання? Не смійте мені говорити про інтуїцію, яка далека від конкретного, від землі; не смійте говорити про інтуїцію, в якій присутня містика. Я прагну інтелектуального пізнання. Я ваш ворог, бо я прив'язаний до землі — до цієї землі її мовою, її кладовищами, її борознами“.

І в цей час, як історична ілюстрація до цих слів, десь іздалеку, аж із Абіссинії через газети долітали до нас стогони людей, — людей, які обороняли свою волю від зазіхань фашистів, мову боронили, борозни, землю.

„Ви учите мене говорити неясними словами сюрреалістів, напівшепотом, заплічущи очі? Не смійте говорити до мене мовою ідіотів, які гордяться тим, що вони є надреальністю. Я хочу бути в самій реальності. Я ваш ворог, бо я перший із довгого покоління селян, які не вміли говорити інакше, як шепотом, я голосно сказав про роботу, про ритм, про надію моєї землі“.

І надія землі Шамсона — молодь французька — з балконів оплесками вітала його. І не було гіршої колочки в серце буржуазії, як промови своїх же — французів, німців, португальців.

Французи, німці, португальці — усі ці делегати — на конгресі сходились в однім: єдиний блок створити треба, єдиний

фронт проти фашистів, щоб в разі нападу—на оборону встати одночасно. І, ураховуючи це, поспішно почала перестроюватись буржуазія. Останній вечір був вистави „Страстей господніх“. На семиповерхових будинках так само перебігали вогняні літери: „Вино! Вино! Вино! Пийте тільки нашої фірми вино!“ І ангел господень під миготіння п'яної реклами востаннє пренепорочним дівам промовив сумно: *Ad est sponsus qui est Christus Vigilate virgines*, тобто: ось жених, що він є христос, він прийшов звільнити народи, яких покорили собі диаволи гріха. Диаволи гріха?—І ангел зразу був найжачивсь, а потім махнув рукою безнадійно, бо знав: містерією не візьмеш диаволів гріха. Бо знав: кінець виставам, і на завтра треба поміст розбирати. А раз так—берімося ж тепер до іншого. І ангелові закортіло стати фотографом, хронікером, агентом. Це інше фашисти вміло розсипали назавтра по газетах: статтейки, рецензії, повідомлення. І все це подали в формі залякуючих моментів. Ось,—вийшла книга П'ера Кюена „Аерохемічна війна“ з передмовою П'ера Кот. Так наче хотіли цим сказати: покайтеся, поки ще не пізно. А ось—у газеті вміщена статтейка про книгу колишнього фашистського міністра народної освіти в Саксонії Гартнакке: „Безумство освіти є смерть для народу“. Так наче хотіли цим сказати: покайтеся і в галузі ідеології, поки ще не пізно. Російські та українські білогвардійські часописи не одставали теж і собі. „Последние новости“ друкують оповіщення: „В залі Мюзе сoсiалъ під головуванням Мілюкова відбудеться прилюдна доповідь капітана II рангу А. П. Лукіна на тему „Червоний флот“. Тези доповіді: „Який флот мають створити більшовики?—Який флот створили б ми?“ І тут же внизу об'ява. „Трехсвятительское подворье 5, улица Петель, 6 ч. веч. вечерня и акафист божией матери“. Божій матері давно вже й сама буржуазія перестала йняти віри.—Отже на цей раз взялась вона діяти без релігії. Виступ задумала вона зробити, виступ проти нас на самому конгресі. Для цього найняла вона собі троцькістів, а щоб надати їм вигляду трибунів, зв'язаних з тими чи іншими масами, зачислено було до них в ролі ад'ютантів кількох дохлих сюрреалістів. Ну що ж, і добре вони зробили, що виступили. Просто таки знаменито. Бо пір'я летіло з троцькістів, як їх там скубли бідних, пір'ячко із сюр-реалістів теж! Це було в малому залі Мютюаліте. Вікна залу були на рівні обідраного даху якоїсь старої церкви. Два чоловіки натягували блідозелений брезент на обідране місце, а третій вгорі над самим вівтарем бляшаним кружальцем спід відра зашивав зліяючу дірку. Ось образ світової бужуазії. Із неї вже пір'я летить, але вона за всяку ціну хоче ще підремонтуватись, хоче покласти на обідрану свою філософію таку собі бляшану латочку спід помийного відра. Що ж? Всякому городу

прав і права, всяка має свій ум голова. Алеж: якою посоромленою після свого виступу залилася буржуазія! Якими розгромленими вийшли з конгресу троцькісти! Щоправда сюрреалісти ще й після того щось пробували белькотати. Чеський поет Незвал протягував генеалогічну нитку до футуриста Марінетті, який зараз в рядах фашистів, — але всім їм різко й сміливо відповів найкращий французький пролетарський поет Луї Арагон:

— Ми повинні очистити свою поезію від містики, від фокусів, від загравання жуликів з релігією, красою й чистою ідеєю. Ви хочете експериментувати? Глядіть, щоб ваші еротичні речі не поставили нас на одну дошку з дурнем Марінетті, який теж ніби є експериментатор. Дурень Марінетті! — ще раз крикнув Луї Арагон: — дурень!

Розгром троцькістів та їхніх прибічників — це була друга перемога роботи конгресу. Бо цим ми вийшли на широкий шлях великої масової політики. Бо ми ж — далеко розсунули кордони свого впливу. І ті, що ще були вагались, і ті, яким не все ще було ясно, — тепер уже пішли за нами, зразу сами себе визначили. Американський письменник Уолдо Франк в своїй промові — краще й глибше, як хто інший — оформлював цей потяг до нас, потяг великих мас, які недавно ще були під чужим впливом: „Нарешті, після довгих міркувань я прийшов до висновку, що я повинен підтримувати ту партію, яка створила Радянський Союз і яка в Сполучених Штатах іде попереду першого з епохи знищення рабства дійсно революційного руху, а саме: комуністичну партію“. Уолдо Франк говорив це від себе, алеж устами його маси промовляли, маси, що вже стають на рівні ноги. Так. Одрвати спід впливу буржуазії, одірвати від фашистів многолюдні маси — це не мала заслуга роботи конгресу. І залилася буржуазії тільки плакати. О, ні, вона ще інше щось замислила. Ганебно вигнана з конгресу, — вона перенесла тепер свою роботу поза стіни Палацу Взаємності. Х-ха! Це ж вона намагалася скомпромітувати нас на виступі перед „господами“ емігрантами. Це ж вона посиляла нам брудні записки з лайками, називаючи нас не письменниками, а мотористами та іншими іменами, немов би мотор і моторист — це щось було найгірше в світі, немов би мотор і моторист — це те, чим можна дошкулити людині. І відповідь емігрантам у нас могла бути тільки одна: — Господа емігранти! Нам це не дошкулило, а навпаки: зробило приємність. Завдяки моторам, якими керують наші робітники та колгоспники, завдяки Червоній армії, яка охороняє оброблене цими моторами поле, — ми мали змогу на деякий час одірватись од своєї повсякденної праці і, зберігаючи упевненість і достоїнство делегата від СРСР, — взяли участь у роботі Міжнародного конгресу оборони культури. А крім того ж, мотористи —

робітники, колгоспники та червоноармійці — це ж наші найпостійніші читачі, для яких ми й пишемо. І ми, в свою чергу, емігрантів запитали: „Що ви зробили такого для людства, що смієте нас критикувати?“ — І, не ждучи відповіді, ми прочитали із їхньої ж газети останню їхню сповідь, в щирості якої аж ніяк не можна сумніватись: газета „Последние новости“ 23 червня, изречения Нового Кузьмы Пруtkова, — ось:

В эмиграции было три пятилетки.

Первая ушла на то, чтоб выяснить, кто с кем живет.

Вторая — кто сколько проживет.

Третья — кого и на что будут хоронить.

Отже, й на цей раз буржуазія зосталась посоромленою, побитою. Справді, вона не могла вже нічого дотепного придумати. Вона вже нічого не могла подіяти з нами. І, гризучи від злості пальці, буржуазія, похитуючись із боку в бік, тоненько-жалібно-вела. Принаймні так образно це нам здавалось. І здалеку підскиглювали їй її ж улюблені поети.

Мертвотність англійського життя, похмурість.

Холодне небо, над провінціальними містами туман.

Я знаю, що надії нема.

Я знаю, що нема повороту.

Це здалеку припливли буржуазні журнали, і в них отак скрипуче та безнадійно плакали Олдінгтон та Еліот.

Але нам не було до них ніякого діла. Закінчувалось останнє засідання конгресу, і на ньому з нечуваною силою прозвучали слова Андре Жіда: „Там вся надія людства — в С СР! Я хотів би на все горло кричати про свої симпатії до Радянського Союзу. Симпатії до Радянського Союзу!“

Мов та гора — підносилося, зростало і висилось своїм чистим верхів'ям на конгресі — довір'я до СРСР, довір'я, що переростало в любов. Це була третя наша перемога на конгресі, третє велике завоювання.

І, як переможці, — ми залишили Париж, цей диавольський киплячий казан, як називав його колись Огюст Барб'є. Як переможці, під звуки „Інтернаціоналу“, ми відпливали з Лондона на пароплаві. І буржуазія встанне ще з берега намагалась добризнути до нас — через радіо, через патефони, через рекламу — добризнути фокстротним ядом, мотивами, перейнятими ідеєю філософа Шпенглера, ідеєю смерті. І в голові слова зринали в нас, тисячолітні слова грецького трагіка Есхіла: „Ми в Скіфії, ми на краю землі, дійшли ми пустель непроходимих“.

І нам здалось, що Скіфія в наш час якраз перемістилась до Європи. Пустелі непроходимі, гори. О, ні, це буде невірно! Частину ж пустель Скіфії західноєвропейської ми вже пройшли. Ми знайшли ті гори, де був прикутий Прометей. Прометей

там на волю рветься, він уже звільнив, він вихопив одну свою руку з ланцюгів,— хоч і з болем, з кров'ю, а звільнив! Он-он він махає нам рукою вслід. Прощай, Прометею, ми віримо в твою силу; ми знаємо, що ти ще встанеш і потрясеш...

Пароплав, оточений кигучими альбатросами, весело біг додому, в СРСР, і Скіфія західноєвропейська за водними просторами сховалась в далині...

БРИТАНСЬКИЙ ШЛЯХ — ІТАЛІЙСЬКІ КІСТКИ

ДО СОРОКАЛІТТЯ ІТАЛО-АБІССІНСЬКОЇ ВІЙНИ 1896 - 96 р.

БРИТАНСЬКИЙ ШЛЯХ

На південь між рікою Нілом і Червоним морем лежить територія Абіссинії - Ефіопії.

Багата стародавня історія народів, які населяли цю частину Африки. Римляни, араби, а потім економічно розвиненіші країни феодальної Європи пробували підкорити народи Ефіопії. Нова історія Західної Європи теж не проминула Абіссинії. 1492 року португальські купці надсилають дипломатичну місію, і тим починається поширення в Абіссинії португальського торговельного капіталу. З легкої руки португальських купців торговельний капітал намагається перетворити країну на плацдарм для своєї торговельної експансії.

В епоху капіталізму Африка (і Абіссинія) стали причиною боротьби двох наймогутніших європейських держав, Англії та Франції, а пізніше й інших країн: Бельгії, Іспанії, Італії, Німеччини. Навіть російський царат намагався взяти участь в поділі Африки.

Абіссинія своєю східною територією колись межувала з морським¹ шляхом до Індії. Отже економічне й стратегічне становище країни надзвичайно важливе. Боротьба між Англією і Францією за Індію, за шляхи до Індії не обминула й Абіссинії.

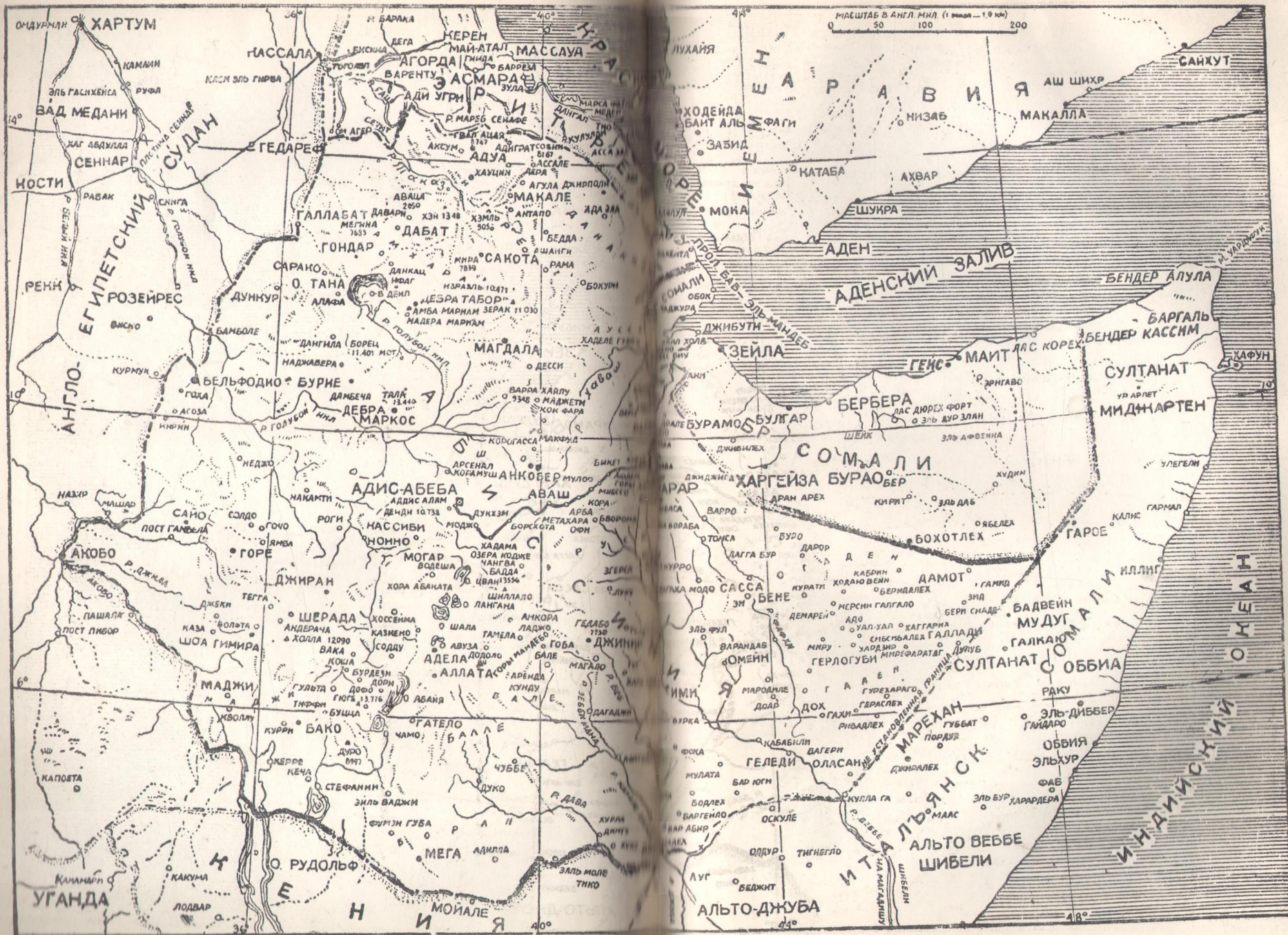
До другої половини XIX століття Абіссинія була роздріблена на невеличкі феодальні князівства - держави, що завжди ворогували між собою. Європейським колонізаторам здавалося, що найлегший засіб підкорити країну це — розпалювати суперечності і підтримувати боротьбу між окремими племенами, расами², релігіями, династіями. Наслідком такої політики було просунення англо - французького капіталу в окремі провінції та держави Абіссинії.

¹ Червоне море.

² Керівники окремих провінцій, щось подібне до генерал - губернаторів.

Абіссінська кіннота виступає з столиці>Addis-Abebi на фронт

Абіссінська кіннота

На фронті. Замаскована абіссінська гармата

1847 року Англія складає угоду з феодальним королівством Шоа (центральна Абіссінія), а 1849 року—з королівствами Амхара (теж центральна Абіссінія), Тігре (північносхідна Абіссінія). Те ж саме робила й Франція.

Найвищий етап розвитку капіталізму позначився активізацією боротьби капіталістичних країн за дальший поділ світу. Капіталістичні держави захоплювали, іноді „купували“ вигідні економічні й стратегічні пункти і чи оголошували їх під протекторатом, чи колонізували іншими способами.

1862 року Франція „купила“ за 10.000 дол. порт Обок (на Червоному морі, в теперішній французькій колонії Сомалі, вище порта Джібуті). Купівля офіційно мотивувалася потребою „утворення вугільної станції“. Через „вугільну станцію“ до Абіссинії йшов французький капітал, що ввозив свій крам і вивозив сировину.

Англійські капіталісти, звичайно, теж не дрімали. Сотні купців, авантюриків, місіонерів проникли до Абіссинії і господарювали там.

Все це не могло не вплинути на внутрішнє політичне життя країни, на розвиток економіки і на політичні взаємини окремих абіссинських держав між собою. Розвивається внутрішній товарообмін, певне зростання торгівлі і починаються виступи проти імперіалістів-колонізаторів.

Коварство, провокації, брехні, весь арсенал зброї використовували імперіалісти, щоб підтримувати в країні постійну внутрішню боротьбу. Агенти імперіалістичних держав нацьковували одну частину феодалів проти другої. А перші-ліпші намагання прогресивнішої частини абіссинців об'єднатися зустрічалися з опором колонізаторів. Англійські капіталісти завжди підтримували і спрямовували окремих феодалів проти тих, що починали звільнятися від зовнішньої залежності.

Так було, наприклад, з царем Феодором. Англійські капіталісти допомогли йому (людині, яка до престолу Ефіопії ніякого відношення не мала) організувати війсьсько, розпочати боротьбу проти негуса (царя)—Алі. Феодал-воєначальник Феодор переміг Алі і проголосив себе негусом.

Але рух за централізацію, що розвивався в країні, примусив і негуса Феодора додержуватися політики об'єднання Абіссинії. Негус почав перешкоджати англійським колонізаторам господарювати в Абіссинії: 1867 року з Індії до Абіссинії виряджається карна експедиція на чолі з лордом Напіром. „Причиною“ початку воєнних дій був арешт кількох англійських „купців“ в Абіссинії. Насправді англійські агенти уже підготували, озброїли і склали відповідні умови з дедзамечем¹ Коса і почали інтервенцію Абіссинії, боротьбу проти негуса Феодора.

¹ Дедзамеч — генерал.

Англія прекрасно підготувалася до інтервенції. 15 листопада в порт Зума (Червоне море, тепер італійська Еритрея, в північносхідній частині Абіссинії), де було утворено базу, прибула з Індії експедиція Напіра. Сили англійської експедиції в кілька разів перевищували сили негуса і кількісно і якісно. Проти 7 тис. негусового війська, озброєного холодною зброєю, лорд Напір мав 40.000 бійців (2 дивізії, 24 гармати, 2 мортири, 14 ракетних станків; транспорт Напіра — 40.000 в'ючних тварин, в тому числі 45 слонів), 32 в'їскових і 300 комерційних кораблів обслуговували експедицію. Озброївши, крім того, вороже настроєних проти негуса Феодора феодалів, 7 січня 1868 року лорд Напір почав „прогулянку“ вглиб країни.

Основного ворога — негуса — лорд Напір, звичайно, не боявся. Страшнішими були підкуплені „спільники“ — феодали, через території яких треба було пройти 650 кілометрів до столиці Феодора — Магдали. Обережний колонізатор, просуваючись вперед, закріплював комунікаційну лінію, забезпечував військо провіантом. Зулу, Сенафе (тепер італійська Еритрея), Антало, Адіграт, Макале, Магдала — такий шлях інтервентів. 10 квітня Напір наблизився до Магдали. Негус спробував „атакувати“ англійців. Наслідки атаки були такі: абіссінців вбито 2300, а англійців — 20.

11 квітня Негус звільнив усіх полонених англійців, але це допомогло так, як цареві Граунгазье, коли він, замість захоплених його пастухами 5 булок, що належали булочникам царя Пікрохоля, надіслав останньому п'ять возів булок і просив припинити війну. Пікрохоль руйнував країну Граунгазье, приказуючи:

— Я вас навчу, як їсти булки!¹.

13 квітня англійське військо „штурмом“ захопило Магдалу. Негус Феодор застрелився, і новим негусом Абіссинії під ім'ям Іоана проголосив себе дедзамеч Коса.

Від того часу шлях експедиції лорда Напіра в Абіссинії звуть „британським шляхом“.

„СПІЛЬНИК“ ІТАЛІЇ — МЕНЕЛІК

Недаремно англо-французькі капіталісти поспішали освоювати західні береги Червоного моря — абіссінську територію. 1869 року відкрито Суецький канал, що розв'язував проблему найближчого морського шляху з Західної Європи до Азії, Європейські капіталістичні країни почали зміцнюватися на шляху до Індії, колонізуючи африканські та азіатські феодальні країни.

До 1890 року Франція окупувала територію навколо порту

¹ Рабле. „Гаргантюа і Пантагрюель“.

Джібуті, і таким чином виникла теперішня французька колонія Сомалі.

Англійські капіталісти закріплюють за собою (як контрольну базу над шляхом до Індії)—аравійський порт Аден (на азійському березі Аденської затоки, проти Джібуті), потім колонізують абіссінську територію на південь від французького Сомалі. Так утворилося англійське Сомалі з портами Зейла, Бербера та іншими. 2 та 9 лютого 1888 року Франція і Англія взаємно визнали свої захоплення.

Але ворожнеча між двома імперіалістичними країнами не припинялася, а навпаки, весь час поглиблювалася. Без колонізації Індії і частини Африки Великобританія не могла існувати як колоніальна держава. Французький капітал, вигнаний з Індії британським, намагався компенсувати себе в Африці, за яку вже давно точилася боротьба.

Франції після поразки 1871 р. потрібні були колонії, щоб компенсувати всі невдачі на європейському континенті, щоб розрахуватися колись з Німеччиною Бісмарка.

Англія, захопивши Індію, намагалася створити аналогічну ситуацію і в Африці—в Єгипті, і зокрема в Абіссинії¹. І тут Англії заважала Франція, що протягом багатьох років вела з Англією боротьбу за шлях до Індії, за африканські колонії (ще від походу до Єгипта Наполеона). Утворилася складна ситуація, що потребувала третьої сторони. Такою третьою стороною англо-французьких взаємин стала Італія.

Порівняно до Англії і Франції соціально-історичні фактори затримали розвиток капіталізму в Італії. „Нащадки“ стародавніх римлян пізніше виступили на світову історичну арену. Молода італійська буржуазія тим палкіше прагнула зовнішніми акціями зміцнити своє внутрішнє становище. Погляди були, звичайно, спрямовані до Африки, де господарювали Англія та Франція, Бельгія, Іспанія, куди простяг руки німецький капіталізм. Нова світова економічна артерія—Суецький канал—теж втягав у свій бурхливий потік і Італію. Північна Африка, природно, і була тією територією, куди прагнув італійський капіталізм.

Але Північна Африка була уже захоплена. Залишалася Східна Африка—Абіссинія.

На північ від французького порту Джібуті був порт Асаб. Італійська торговельна фірма² Рубатіно купила цей порт теж „для організації вугільної бази“. Крім порту, було куплено кілька островів. За десять років Італія „купує“ в своїй фірми порт і в погодженні з Англією 1882 року оголошує протек-

¹ Економіка Єгипта залежить від ріки Ніла. Одна частина Ніла—Голубий Ніл—початок свій бере з озера Тана в Абіссинії. Контролювати озеро—це значить контролювати воду Ніла.

² За якою стояв італійський уряд.

торат над сусідніми територіями. В силу цього акту Італія теж стає колоніальною державою.

Англійські капіталісти затверджували захоплення Італією „англійської“ території навколо порту Асаб (тепер Ерітрея) з умовою, що Італія допоможе Англії в боротьбі проти суданських повстанців — махдистів¹.

Утворенням на північносхідній частині території Абіссинії італійської колонії (Ерітрея) Англія спрямовувала махдистів на південь, тобто на Абіссинію, а з другого боку — зміцнення в Африці Італії стримувало агресію Франції. Закріпивши певну базу, Італія починає розгортати колоніальну експансію. Абіссинія зрозуміла, що треба вже боротися не проти двох хижаків, а проти трьох. Спроби італійських колонізаторів зустріли опір.

1881 — 83 рр. дві італійські експедиції, виряджені вглиб Абіссинії, були перебиті. Цей факт став мотивом Італії для захоплення міста - острова Масови², що було під владою Єгипта, (північ Абіссинії). Масова хоч і не була вигідним придбанням (жара, піски, малярія), проте звідси Італія мала почати повільну колонізацію всього східного берега Абіссинії від порту Асаб на північ до Масови.

Але покищо не вистачало сил. Абіссинці завдали кілька поразок італійським експедиціям, і до велося готуватися до більш серйозної боротьби...

Політика англійських капіталістів нацьковувати колоніальні народи на боротьбу між собою була в дії. Вже не досить було підбурювати, провокувати на війну абіссинських феодалів одного проти другого. В Абіссинії поширювався рух за централізацію, тому краще було нацькувати єгипетських феодалів на абіссинських, щоб вони виснажилися у взаємній боротьбі і щоб потім кожна сторона покликала на допомогу „рятивника“ — Англію.

1875 року єгипетський хедив надсилав 30.000 війська до Амадена (південносхідна частина Абіссинії, на південь від англійських портів Бербера, Зейла). Почалася війна між Єгиптом і негусом провінції Шоа Менеліком.

Єгипетське військо зазнало поразки і цим самим розв'язувало руки Англії для наступу в Єгипті.

Пішовши до Африки, Італія швидко опанувала ті методи поведінки з місцевими царями, які використовувала й Англія.

¹ Махдисти — Махді — пророк, якого чекали магометани. Такий „пророк“ з'явився і почався антиімперіалістичний рух в Єгипті проти колонізаторів. Зафарблених релігійними гаслами рух мав антиімперіалістичний зміст.

² На боротьбу проти махдистів Англія спровокувала і правителя північної частини Абіссинії — Тігре — Рас - Алулу. Рас - Алула за допомогою Англії мав одержати допомогу зброєю й порт Масову. Після розгрому махдистів Рас - Алула пішов на Масову, але з дозволу Англії там уже господарювали італійці.

Після самогубства негуса Феодора негусом став Іоан, що незабаром почав здійснювати політику Феодора, почав повільну централізацію Абіссинії. Італія через своїх агентів складає угоду з негусом провінції Шоа Менеліком, озброює його, Англія тим часом провокує махдистів - дервішів напасти на Абіссинію, а Італія провокує абіссінців боротися проти дервішів - махдистів¹.

1884 — 85 рр. Іоан виступив проти дервішів і зазнав цілковитої поразки. Військо Абіссинії було розгромлено, а самого негуса вбито. Голову Іоана дервіші відрубали й відвезли до міста Хартума (Судан).

Кілька незначних поразок, що їх зазнали італійці на півночі Абіссинії, примусили Італію шукати собі спільника в середині Абіссинії. Агент італійського уряду, авантюрник граф Антонелі в інтересах Італії „обробляв“ негуса згадуваної провінції Шоа Менеліка, обіцяв Менелікові допомогу в захопленні абіссінського трону, постачав Менелікові зброю з умовою, що Менелік, ставши царем всієї Абіссинії, відповідно компенсує Італію. Антонелі склав з Менеліком т. з. Учалійський договір. Пункт 17 цього договору говорить абіссінською мовою: Негус погоджується використати уряд короля Італії для всіх переговорів в справах, що у нього малися б з іншими державами та урядами“.

Цей пункт італійською мовою читався так: негус... повинен використовувати“ і т. д.

Після смерті негуса Іоана Менелік оголосив себе негусом Абіссинії. Перш за все він зібрав сотисячну армію, розгромив військо інших претендентів на ефіопський престол і очолив рух за політичну централізацію Абіссинії, за об'єднання окремих феодальних держав, провінцій в єдину централізовану державу. Цей рух виник, як ми вже зазначали, в наслідок певної товаризації абіссінського господарства, в наслідок утворення ще досить примітивного внутрішнього ринку, нехай навіть на феодально - кріпацьких основах і збереженні в країні феодальних методів експлуатації. В Абіссинії народжувалася торговельна буржуазія, що прагнула ліквідувати внутрішні феодальні перепони.

Це примушувало італійський імперіалізм діяти. Учалійський договір (італ. ред.) був тим формальним документом, що його італійський капіталізм використав для оголошення протекторату над Абіссинією. Проти цього офіційно не заперечувала покищо Англія, але Росія й Франція заявили протест. Заохочувана Англією, Італія поволі захоплювала пів-

¹ А тим часом Італія прибрала до рук північ Абіссинії, а Англія Судан.

нічні території Абіссинії, і на радість Англії самим фактом зміщення загрожувала французькому капіталізму в колоніях.

1891 р. і 1894 р. було складено три англо-італійські угоди про сфери впливу в Абіссинії. У зв'язку з тим, що Англія весь час посилювала в Абіссинії Італію, Франція почала підтримувати Менеліка.

Менелік двічі протестував перед європейськими країнами проти агресивних дій Італії, а потім 1893 р. денонсував Учальський договір і почав готуватися до розв'язання справи зброєю. Почалася війна 1895—96 рр., яка наклала пляму ганьби на італійський капіталізм, пляму, яку італійський фашизм збирається змити через сорок років.

У РИМІ ЗАВЖДИ БУДУТЬ СЦІПІОНІ¹

Ще з 1886 року Італія почала захоплювати окремі абіссинські провінції. Феодали не могли стримати наступу інтервентів і здебільшого зазнавали поразки. Ці „перемоги“, збільшені буржуазною пресою, афішувалися як виключне героїство, як переможність італійського війська. Прославлялася окупація, прославлялася війна і військові діячі. На 1890 рік Італія тримала в Африці 20-тисячний африканський корпус мішаного війська. Масову було перетворено на базу італійської агресії. На чолі експедиційного корпусу було настановлено видатного генерала Баратієрі, і почалися воєнні дії.

В грудні 1894 р. Баратієрі на півночі Абіссинії захопив місто Адую.² Почалося пересування італійського війська „британським шляхом“.

Але ідеологи італійського імперіалізму на чолі з Кріспі, що очолював уряд, вирішили ще на всякий випадок провести внутрішню моральну мобілізацію в Італії. Абіссинською авантюрою можна було на деякий час припинити ті внутрішні неполадки, що порушували спокій італійських імперіалістів. З цією метою до Рима було викликано генерала Баратієрі.

Влада, мобілізувавши всі засоби демагогії, перетворила приїзд Баратієрі на тріумф своєї політики. Готувалася урочиста зустріч, поширювалась агітація за дальшу експансію. Дії італійських колонізаторів проголошувались як героїчні вчинки.

В столиці генерала зустрічали з такою урочистістю, як стародавні римські рабовласники зустрічали своїх цезарів. Король Гумберт дякував Баратієрі, прем'єр обняв і поцілував генерала. Депутати, сенатори зустріли на вокзалі. 26 липня Баратієрі прибув до палати депутатів (куди його обрано заочно), щоб прийняти присягу. Вся палата піднялась на ноги

¹ Сципій — римський полководець II ст. до нашої ери, що керував римським військом у боротьбі проти Ганнібала і розгромив останнього.

² Тепер 25 кілометрів від кордону.

і гарячими оплесками вітала переможця. Голова палати обняв генерала і від імени депутатів уклонився перед ним. Дехто говорив:

— У Римі завжди будуть Сціпіони!..

Генерал Баратієрі, починаючи військові дії, мав непевну домовленість з представниками Англії, що обіцяли допомогти Італії.

Тільки цим можна пояснити той факт, що Баратієрі не вимагав додаткових сил для окупації, вважаючи достатніми ті 20.000 війська, що вже чекали наказу рушити вперед.

Були, щоправда, деякі й інші причини, але досвідчений генерал не повинен був їм вірити. Агенти Менеліка і Франції поширювали чутки про розбрат в абіссінському таборі і малювали триумф Баратієрі.

16 січня 1895 року, на початку генерального наступу, сили італійців склалися з 12 батальйонів по 1.200 гвинтівок (з них 8 батальйонів тубільні), 8 рот тубільної міліції по 200 гвинтівок, 4 ватаги місцевих мешканців по 600 чоловіка, 12 гірських батарей, кілька незначних загонів кінноти, 2 саперні парки. Разом близько 20.000 війська.

З цим військом треба було захопити кілька важливих стратегічних пунктів, залишивши в них гарнізони, і, посуваючись уперед, зміцнювати комунікаційну лінію.

Генерал Баратієрі сподівався, що частина расів, як тільки італійське військо захопить їхні провінції, перейде на бік Італії, а Менелік з рештою війська негайно почне наступ проти італійців.

Не сподівався Баратієрі, що „друзі“ Італії надішлють до Абіссинії своїх агентів, продадуть зброю і взагалі сприятимуть Абіссинії.

Перші успіхи італійської зброї (захоплення частини території — кількох міст на кордоні в кінці 1894—95 р.) були переоцінені італійською стороною, а сили ворога були недооцінені. Особливо недооцінили італійці умови, в яких доведеться воювати, та того патріотизму, що мав опанувати абіссінців у зв'язку з агресією Італії.

Італійські агенти почали таємні переговори з королем провінції Годжам Теклейманатом, з расом провінції Харара-Маконеном (двоюрідний брат Менеліка, найвидатніший полководець, батько теперішнього негуса) і султаном Асуси.

До Асуси було надіслано агента капітана Персіко, який вручив султанові подарунки, зброю і вимагав 20.000 війська на допомогу італійцям для військових дій на сході Абіссинії (Данакіль).

Після від'їзду агента султан про все це повідомив Менеліка і переслав до столиці гвинтівки.

Агент в Харарі почав переговори з Маконеном, який після кожної зустрічі інформував про це негуса.

Король годжамський після того, як до нього прибули агенти Італії, одержав від Менеліка попередження:

— Я шкодую не тебе, а твою країну, яку доведеться перетворити на попіл.

Після цього й цей „король“ поспішив висловити Менелікові свої вірнопідданські почуття.

Намагання італійських агентів переманити на свій бік окремих правителів зазнали невдачі, а деякі були викриті агентурою Менеліка і стали за компромітуючий матеріал проти Італії.

Залишався найбільш імовірний спільник — правитель провінції Тігре, що межує з Еритреєю — рас Мангаші. Рас Мангаші зраджував Менелікові, але надій на повалення негуса без зовнішньої підтримки не мав. Італійці не намагалися залучити до свого табору Мангаші, а почали проти нього наступ. Мангаші першому довелося відбиватися від наступу війська Баратієрі і звертатися по допомогу до Менеліка.

Наприкінці 1894 р. італійці захопили провінцію Мангаші — Тігре й почали господарювати. Рас Мангаші (незаконний син негуса Іоана) не міг протистояти італійському військові, командування якого припустило велику помилку, почавши воювати з цим претендентом на абіссінську корону. Розгромивши раса Мангаші, італійці цим самим штовхнули його в обійми Менеліка.

З прив'язаним на шию каменем¹ рас Мангаші прибув до Менеліка. Негус вибачив усі зради Мангаші, не покарав, а навпаки, висловив йому своє довір'я.

Допомоги зброєю, яку просив Мангаші, негус, звичайно, не дав, побоюючись, що Мангаші поверне її проти Менеліка.

За допомогою європейських радників, серед яких не останнє місце займав один з агентів руського царату Леонтьєв², негус прийняв план наступної кампанії: відступати перед ворогом, заманюючи його вглиб країни; не маючи артилерії, запобігати боїв на далеку відстань, а, користуючись гірською місцевістю, частіше приймати рукопашні бої; постійними партизанськими наскоками (переважно нічними) руйнувати шляхи, руйнувати проміжні бази, псувати колодязі і т. д., готуючись в цей час до рішучого удару знесиленому італійському війську.

Італійська буржуазія готувалася до щасливого завершення експедицією окупації Абіссинії, поділу її на окремі незалежні провінції. Преса друкувала патріотично-переможні статті, вихваляла героїв Африки. Окремі протести проти абіссінської авантюри, що йшли з опозиційних робітничих мас, використовувалися для розгрому антиімперіалістичного руху.

¹ Знак покори, абіссінський звичай.

² Матеріали про експедицію Леонтьєва ми частково використали.

ТЕАТР ВОЄННИХ ДІЙ¹ І СИЛИ МЕНЕЛІКА

Від моря Абіссінія була відрізана. Залишався тільки французький порт Джібуті (700 кілометрів від столиці). Через цей порт негус одержав куплену у Франції зброю. Взаємовідносини, які були між Францією і Італією, забезпечували Абіссінію з цього боку. Отже наступ італійського війська міг розпочатися тільки з півночі Еритреї через провінцію Тігре відомим „британським шляхом“.

Театр воєнних дій — гірський район від 1500 до 4000 метрів над рівнем моря, з глибокими міжгір'ями і, починаючи від міста Адіграта (з півночі на південь), перерізаний вузьким хребтом.

Грунт кам'янистий, глиняно-піщаний, бідний на рослинність. Тільки біля річок, озер — багаті ліси і рослинність.

Під час періоду дощів² річки виходять з берегів, заливають величезні площі території, роблячи неможливим для війни цей період року. Шляхів у нашому розумінні (крім стежок, якими можна йти одному-двом людям та їхати верховцю і зовсім не можна було провозити вантажі та артилерію) не було. Місцевість густо пересічена безліччю великих крутих спусків і підйомів.

Британський шлях був кращим і вигідним щодо руху, але місцевість навколо бідна і рідко заселена.

Укріплені пункти абіссінців — фортеці, міста — переважно розташовані в горах, до яких важко добиратися.

Найбільш вигідні стратегічні пункти Адуя та Адіграта були захоплені італійцями, що заклали між ними свою операційну базу. Так само італійці захопили Мікале, колишню столицю негуса Іоана, намагаючись звідси почати наступ вглиб країни.

Наступати в такій місцевості було небезпечно. Абіссінці могли улаштувати засідки, загорожувати шляхи, псувати лінії зв'язку. Ця місцевість не дозволяла розгорнути лінії фронту, а примушувала діяти колонами.

Крім того, територія, якою просувалися італійці, при наближенні окупантів безлюдніла, що утруднювало фуражировку і харчування війська. Щодо розвідки ворога італійці так само були в невигідному становищі (гори, ліси, незнайома місцевість).

Все це сприяло абіссінському війську й підносило його боєздатність. Брати з бою кожную гору, захоплювати стежки, не знаючи кількості ворога і т. д. — небезпечна справа.

В кількісному відношенні абіссінська армія в п'ять разів

¹ Зупиняємося на цьому, бо нова війна в основному почнеться на цій же території.

² Від травня до середини вересня.

переважала італійську. На час війни країна з населенням понад 8 млн. могла поставити до 600.000 чол. війська (із здатних носити зброю, від 18 до 50 років). Але жива сила — це ще не все. Абіссінія мала обмежену кількість зброї. Крім того, економічні умови країни не давали негусові можливості годувати кількісно велику армію.

У війні 1894—96 рр. негус мав приблизно такі сили:

Військо негуса:	піхоти	30.000,	кінноти	12.000,	гармат	32
"	імператриці ¹	3.000	"	600 ¹	"	—
"	рас Маконен	15.000	"	—	"	4
"	інші раси	41.000	"	10.000	"	6
Разом		89.000,	кінноти	22.600,	гармат	42 ²

Як бачимо, більшу частину армії складало військо расів. Тільки прекрасні взаємини негуса з расами давали підставу вважати це військо надійним. Політичні умови кампанії були на користь Менеліка, тому він мав певні надії на свою армію.

Командування, лад, озброєння армії — були примітивні. Взаємини між військом і начальником так само залежали від політичної ситуації і можливості забезпечити армію матеріально. Крім харчів і невигадливого умундирування солдат, правда, нічого не вимагає, бо і до армії він іде, щоб не загинути з голоду.

Зброєю абіссінського солдата була рушниця (не у всіх), щит, шабля. Патронів було обмаль. Зброя кінноти така ж, як і піхоти, плюс спис. Спис високо цінився абіссінським військом. 4 списи абіссінці дорівнювали рушниці, а 5 списів уже вище. Солдати не мали і не мають взуття і головних уборів. Кожний солдат носить шило-голку витягати колючки з ніг.

Підчас руху армія кількісно збільшується. Раби, діти, жінки несуть зброю, їжу, ведуть коней. Крім того, при армії безліч молодих жінок.³ Низові ланки війська спільним коштом купували собі мула, коня або віслюка для перевозу зброї, амуніції, вантажу.

Підчас руху армії правитель провінції повинен назустріч армії висилати харчі, „дурго“. Дурго та збудовані в страте-

¹ Імператриця має своє власне військо. Це викликано тим, що після смерті імператора імператриця втрачає будьякий авторитет і підтримує його своїм військом.

Військо імператора та імператриці складало регулярну абіссінську армію.
² Залишалася така кількість війська у деяких расів і для охорони Абіссинії.

³ Дівчина, що не вийшла до 19-20 років заміж, нещасна людина, ніхто не візьме. Єдиний її шлях — іти до армії і стати жінкою, коханкою і рабинею воїна.

Крім цих жінок, в армії багато рабів, дітей, які ведуть коней (підчас переходу на конях не їдуть, а ведуть за повід; верхи сідають підчас бою та церемоній).

гічних місцях „готори“ (гамазеї), в яких зберігається збіжжя, були харчовою базою Менеліка.

Проходило військо, і провінція буквально злидніла. Тому то Менелікові довелося завчасно мобілізувати ресурси з усієї країни, щоб зовсім не зруйнувати район воєнних дій.

Менелік мобілізував величезну кількість людності, вислав її вперед для прокладання шляху. Цим шляхом він виступив з своєю регулярною силою (близько 40.000 війська). Расам (47.000 війська) дано наказ рухатися самостійно іншими шляхами до місця зосередження війська. Крім того, три раси мали йти до провінції султана Асуського, який нібито збирався зрадити Менеліка.

Перед виступом у похід Менелік звернувся до населення з маніфестом, в якому закликав абіссінців бити окупантів. Щоб забезпечити певний спокій всередині країни, Менелік частину вождів непокійних племен знищив, а у частини забрав дітей заручниками.

ПЕРША „ПЕРЕМОГА СЦІПІОНІВ“

В жовтні 1895 року, після закінчення дощів, Баратієрі виступив у похід, посуваючись вглиб провінції Тігре, ставлячи завдання остаточно розгромити військо раса Мангаші, раса Оліе і не дати війську Менеліка об'єднатися з Маконеном, розгромивши їх кожного окремо. Перший загін війська Баратієрі мав усього 6000 чоловік. Сподіваючись на допомогу султана Асуського, цей загін відірвався від бази і швидко пішов уперед. Авангардом загону був батальйон майора Тозелі, який мав завдання вийти на „британський шлях“ і відрізати шлях відступу Мангаші та Оліе.

Цьому загонові пощастило розгромити авангард абіссінського війська, захопити деякі пункти. Частина дрібних правителів запросила миру¹, і Баратієрі заспокоївся, передбачаючи, що така ж легка буде вся кампанія. Відповідні реляції були надіслані до Рима, де 24 жовтня відбулося засідання ради міністрів, що затвердило план експедиційного корпусу рухатися британським шляхом в центр Абіссинії до міста Магдали.

Тим часом Менелік з своєю армією урочисто поволі просувався на північ. Рас Маконен з своїм військом був уже попереду. В грудні місяці сталася перша подія, яка назавжди лишилася найганебнішою плямою в історії італійського командування.

Майор Тозелі з загоном на 2500 чол. відірвався від бази на 60 кілометрів уперед і 4 грудня зблизився з 45.000 чол. війська раса Маконена.

Надіславши генералові Арімонді, начальникові головних

¹ Пізніше вони зрадили італійців і в тилу наробили багато шкоди.

сил, повідомлення, Тозелі просив допомоги. Допомога не надходила, а Маконен наступав.

Почався нерівний бій. Абіссінці всією масою ударили на загін, і за п'ять годин від нього нічого не лишилося. З 2500 солдатів вбито більше двох тисяч.

Вся зброя дісталася абіссінцям, які справляли триумф. Тим часом генерал Арімонді поспішав на допомогу майорові Тозелі. Не дійшовши 12 кілометрів до позиції, він зустрів групу тих, що врятувалися, і дізнався про події.

Але не тільки залишки майора Тозелі повідомили генерала про події. Кіннота Маконена почала атаку, і генералові Арімонді довелося самому рятуватися швидким відступом, залишаючи частину свого обозу ворогові.

Вісімнадцять годин в тяжких умовах відступав Арімонді. Частина нових „спільників“-расів, дізнавшись про події, почала використовувати одержану зброю проти італійців. Залишивши в фортеці Макале гарнізон майора Галано, Арімонді втік на північ.

До Рима полетіли реляції. Генерал Баратієрі писав:

„Колона Тозелі, що знаходилася біля Амбаладжі, раптово була оточена й атакована всією шоанською армією. Кілька разів Арімонді надсилає накази майорові Тозелі відступити, але треба думати, що накази не доходили. Генерал Арімонді наблизився, щоб підтримати Тозелі, підійшов о 4 годині до позиції Адерік на половині шляху між Макале і Амбо. Тут, зустрівши ворожі колони, почав¹ бій, об'єднався з офіцерами і 300 аскаріями, що відступали від Амби, і зосередив усе своє військо в цілковитому порядку до Макале. Потім він підійшов до Адагамуса, залишивши Макале цілком укріпленим і з великим запасом життєвих та бойових припасів...

Кількість шоанців визначають у 20.000. Свідки-очевидці говорять, що втрати ворога дуже великі. Я просуваюсь до Адіграта“.

Генерал Арімонді від свого імени надіслав до Рима звістку, аналогічну рапортові Баратієрі.

* * *

Ця звістка для Італії була громом серед ясного дня. Громадська думка засуджувала авантюру. Робітники хвилювались. Але імперіалістичний уряд ще був міцний. Кріспі переміг. На засіданні в палаті він похвалив героїв, просив кредит 20 млн. лір, нових військових сил для зміцнення окупаційної армії.

В наслідок цього до Африки надсилалося ще 11.000 чол. війська, яке забезпечувало перемогу над Абіссінією.

¹ Генерал Арімонді. Д. Г.

ДРУГА „ПЕРЕМОГА“ БАРАТІЕРІ

Відступаючи, італійське командування залишило в Макале гарнізон, щоб зберегти фортецю як майбутній опорний пункт. Фортеця вважалася неприступною, продуктів та зброї залишено досить, а тим часом передбачалося з основним військом прибути до Абіссинії, маючи Макале в своїх руках.

В кінці грудня ефіопська армія оточила Макале і почалася осада фортеці, що продовжувалася до 17 січня. Допомога не поспішала, і залишений гарнізон почав відчувати недостачу продуктів, а особливо терпів без води.

Італія знала, що з цим гарнізоном може статися те, що сталося з батальйоном Тозелі. Газети, суспільність вимагали від Баратієрі рішучих дій. Але генерал не міг з 16.000 війська виступати проти стотисячної армії Менеліка. Він обрав інший шлях — шлях переговорів і викупу гарнізону. Наслідком цих переговорів було — звільнення гарнізону. Генерал Баратієрі зобов'язався не просуватися вглиб Абіссинії до приєднання до нього макалійського гарнізону.

На перший погляд Менелік припустив велику дурницю, але... але між цими подіями стоять віслюки, на спинах яких навантажені мішки з золотом. Менелік одержав від італійського командувача кілька мільйонів франків. Продаючи гарнізон, негус вважав, що від приєднання півторатисячного загону (гарнізон Макале) до 16.000 Баратієрі справа Баратієрі не покращає, а скарбниця негуса поповниться валютою. Гарнізону не легко доведеться зробити 4 переходи через країну, яка повстала проти італійських окупантів. Крім того, Менелік вирішив використати час з'єднання і просування італійського війська для перенесення свого табору ближче до Адуї. До цього Менеліка спонукала така причина, як цілковита економічна руйнація навколо Макале від його стотисячної армії. Треба було міняти базу. А оскільки гарнізон Макале, що пішов на з'єднання з Баратієрі, був прекрасним заслоном для абіссінського війська від італійців, Менелік знявся від Макале слідом за гарнізоном.

Італійський народ дивувався, що Менелік звільнив гарнізон. Все це пояснювали вмінням генерала Баратієрі. Перед громадськістю приховали справжній стан.

До половини лютого ворожі сторони готувалися до наступних дій, ведучи переговори про умови миру. Це потрібно було особливо Менелікові, який займав вигідніші позиції, підтягував своє військо, надсилав у тил італійцям партизанські загони, що завдавали Баратієрі дошкульних ударів (обози, телеграф і т. д.).

Становище експедиційного корпусу щодня ставало загрозливішим. Підкріплення не було, від бази корпус був відірваний, наставали продовольчі труднощі. Пайки для солдатів довелося

зменшити. 23 лютого довелося прийняти єдине рішення — відступати. Але відступ уже не врятував справи. Військо Менеліка могло знищити відступаючих. Тому 25 лютого видано інший наказ. Наказувалося підготувати і провести кілька демонстрацій, якими передбачалося відтягнути увагу абіссінців від основних сил корпусу, який тим часом відступить. Але було пізно. Корпус уже оточували абіссінці. 29 лютого генерал Баратієрі скликав нараду, щоб вирішити: чи атакувати фронт абіссінців, чи чекати наступу ворога. Командувач пристав на думку більшості і видав відповідні накази про атаку Менеліка біля Адуї.

ПІДРАХУНКИ „ПЕРЕМОГ“

В Римі все з більшою тривогою прислухалися до вістей з Абіссинії. Кріспі вживав усіх заходів, щоб абіссінська авантюра не коштувала йому надто дорого. Уряд вирішив зняти генерала Баратієрі і надіслати до Абіссинії нові військові сили.

Новий командувач — генерал Бальдісера — виїхав з Італії для „лікування очей“. Нові заходи уряду покищо трималися в таємниці. А з Абіссинії надійшло кілька телеграм: 28 лютого Баратієрі сповіщав уряд, що він примушений стратегічні міркування підкорити продовольчим. 29 лютого він знов телеграфував до Рима, але про наступний бій мовчав до 2 березня.

Король Гумберт перебував у Неаполі. Вночі на 3 березня до палацу прибув генерал-ад'ютант і наказав камердинерові негайно розбудити короля. Сонний ще король читав довгезлезну телеграму з Абіссинії. Слідом за першою о 3 год. вночі король уже читав другу телеграму, а о 7 годині виїхав до Рима.

Вся Італія 3 березня знала про „підкорення“ Абіссинії. В усіх містах відбулися демонстрації протесту проти авантюри, проти політики Кріспі. В Мілані виступили робітники, почалися заворушення...

* * *

29 лютого була прекрасна ніч. Між горами рушало італіське військо, зосереджуючись до наступного бою. Вузькі стежки, тяжкий шлях, ніч без сну, важкі підйоми і спуски страшенно втомили військо генерала Баратієрі. Колони заважали одна одній, розтягувалися на кілька кілометрів, затримувалися. Замість 4 годин, як передбачалося в наказі, перехід зайняв 8 годин. Всю ніч.

Удосвіта раніш інших до позиції бою прибула колона генерала Альбертоне.

Місцевість, на якій мав розпочатися бій, була гористою. Деякі верховини гір досягали 3000 метрів над рівнем моря.

На північному сході від Адуї були гірські масиви, між якими йшов гірський прохід з крутими спусками і підйомами.

На південному заході — гори Абби Гаріма. Вся місцевість перерізана багатьма протоками річки Марєб з крутими, урвистими берегами. В цей час року притоки були майже висохлі.

Ці гірські масиви й стали позицією для італійців. Перед ними починалася низина, де розташовувався Менелік з військом.

Погана розвідка і незнання місцевості призвели до того, що між колонами генерала Альбертоне і Даборміде утворився мертвий простір¹, який використали абіссінці. Про зв'язок між окремими колонами, як і про шляхи відступу, не доводиться говорити, їх не було (гори). В наказі генерала Баратієрі не було вказано, куди, про всякий випадок, треба відступати.

Сили сторін перед боєм були приблизно такі:

Італійці.	1.	Права колона — генерала Даборміде	— 3050	гвинтівок,	28	гармат
	2.	Середня " " Арімонді	— 2300	"	12	"
	3.	Ліва " " Альбертоне	— 6000	"	14	"
	4.	Резерв " " Елена	— 3900	"	18	"

Разом з допоміжним військом і складом артилерії було 17.400 чол. і 62 гармати.

Абіссінці:	1.	Військо імператора	— 30000	піхоти,	3000	кінноти,	32	гармати
	2.	" імператриці	— 3000	"	600	"	—	"
	3.	" раса Маконена	— 15000	"	—	"	4	"
	4.	" раса Мангаші	— 12000	"	—	"	6	"
	5.	" решти расів	— 20000	"	5000	"	—	"

Разом 80.000 піхоти, 8600 кінноти, 42 гармати

* * *

Як тільки генерал Альбертоне зайняв позицію, спереду почулася густа перестрілка. Відступали лави авангардного батальйону, за яким поспішали колони абіссінців.

Гарматний огонь італійців на деякий час примусив абіссінців розсіпатися. Але тільки на деякий час. Ховаючись за чагарником, деревами, абіссінська піхота ринула вперед, а кіннота почала обхідний рух в тил італійцям.

Генерал Альбертоне спішно повідомив Баратієрі про наступ абіссінців. Доки повідомлення дійшли за призначенням і доки виконувалися розпорядження Баратієрі, Альбертоне знов надіслав повідомлення вже з проханням про допомогу.

Абіссінці посувалися все ближче й ближче до позиції Альбертоне. Його артилерія працювала безперервно. Ще раз надіслав генерал до Баратієрі прохання про допомогу і всі свої резерви ввів у бій.

¹ Місцевість між двома частинами армії, до якої не потрапляють кулі.

О 10 годині абіссінське військо почало охоплювати фланги, і вже наближалася розв'язка на цій ділянці фронту.

Абіссінці кинулися в рукопашний бій, і рештки колони Альбертоне почали тікати.

Сам генерал зібрав навколо себе 400 чоловіка і відбивався до останнього. Але ось на очах солдатів кінь генерала впав, а самого Альбертоне схопили абіссінці.

Від його колони не залишилося майже нічого.

Сусідня колона генерала Арімонді тим часом поспішала на позицію. Солдати йшли один за одним. О 9 годині Арімонді зайняв позицію. Зв'язку з Альбертоне йому не пощастило налагодити, а абіссінці, розгромивши Альбертоне, всією масою кинулися на колону Арімонді.

Тут наступали головні сили абіссінців, керовані негусом. За годину-дві після початку бою і колона Арімонді почала відступати. Не допомогли резерви, яким Баратієрі наказав іти на допомогу Арімонді. Позиція була вже зламана. Відбивалися від тиску абіссінців окремі загони італійців. Незабаром генерала Арімонді було вбито, падали один за одним офіцери, а рештки солдатів у паніці почали тікати, гинучи від куль, шаблук та списів абіссінців.

Решта війська генерала Баратієрі намагалася зупинитися на нових рубежах, але абіссінці, фізично дужі і краще пристосовані до боротьби в умовах гір, переслідували й нищили цю частину італійців.

Генерал Даборміде о 7 годині ранку наблизився до позиції. Почувши постріли, почав надсилати свої частини і посуватися вперед на допомогу Альбертоне. Не встиг Даборміде укріпитися на позиції, як на нього посунули 30.000 абіссінців під командою раса Маконена.

10 годин (від 7-ої ранку до 5-ої год. дня) колона генерала Даборміде відбивалася і тримала позиції. Гармати стріляли безперервно. Але військо зменшувалося, окремі батальйони вже відступали, ранений генерал вмирав, офіцери так само, за рідким винятком, були вбиті, а рештки солдатів, захищаючись від спеки, бігли, падали, — їх настигали абіссінці.

Крики „Екзіхой!“ (рятуй в ім'я бога) не допомагали.

Генерал Баратієрі з генералом Елена, побачивши цілковитий розгром, наказали решткам корпусу відступати, а сами, сівши на коней, за 24 години промчали 100 кілометрів, зупинившись в Аді-Кае.¹

¹ На північ до італійської колонії.

Перемога абіссінців була цілковита. Італійці зазнали цілковитої поразки, втративши вбитими 2 генералів, 383 офіцерів, нижчих чинів вбитих і тяжко поранених 11.000; полоненими: 1 генерала, 42 офіцерів, 3600 — нижчих чинів. Повернулося до Аді-Кае 56 офіцерів і 2500 солдатів.

Крім того, коли обидві армії воювали, рас Себаст, що свого часу перейшов на бік італійців, а потім, після першого успіху Менеліка (розгром майора Тозелі, фортеця Макале) перейшов на сторону негуса і виконував негусові завдання в тилу італійців, напав на італійський табір, розгромив, пограбував і підпалив його.

Вся зброя, амуніція, артилерія італійців дісталися абіссінцям. Негус святкував перемогу. Святкувало перемогу і його військо, почавши грабувати полонених, знімати одяг з убитих. Абіссінців, що служили в італійській армії і потрапили в полон, покарали, повідсікали праву кисть руки і ступню лівої ноги.¹

Оплакавши вбитих, Менелік повернув своє військо до столиці, бо воювати не було з ким. Залишилося кілька дрібних расів для наступу на Аді-Кае.

4 березня до Масови прибув генерал Бальдісера і прийняв командування.

Кабінет Кріспі пішов на демісію, Баратієрі і інших старших начальників судили.

14 жовтня між представником Італії і негусом підписано мирний договір з восьми пунктів, головним з яких був пункт перший — „скасування Учальйського договору“ і пункт третій: „визнання Італією цілковитої незалежності Абіссинії“.

„Британський шлях“ італійські імперіалісти услали кістками своїх солдатів. Цим і закінчилася італо-абіссінська війна 1895-96 рр.

* * *

Минуло 40 років. Почалася війна італійського імперіалізму, очолюваного фашизмом, проти Абіссинії.

Десятки тисяч італійських синів кістками ляжуть у міжгір'ях Абіссинії в ім'я ненажерливості кривавого імперіалізму.

Липень-Серпень 1935 р.

¹ Надрізується шкіра й жили, а кістка відламується.